

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ב"ה

תיק 1407834/1

בבית הדין הרבני הגדול ירושלים

לפני כבוד הדיינים:

הרב יצחק יוסף – נשיא, הרב מיכאל עמוס, הרב עידו שחר

המערער: פלוני (ע"י ב"כ עו"ד שרון ירמיהו)

נגד

המשיבה: פלונית (ע"י ב"כ עו"ד אושרית נבון)

הנדון: מוחזקות בכתובה ובמזונות אישה וההכרעה בספקותיהם

פסק דין

לפנינו ערעור על פסק דין שניתן בבית הדין הרבני ברחובות ביום ה' במרחשוון תשפ"ג (20.10.2022) שבמסקנתו נכתב:

מסקנה

לאור כל האמור לעיל, לגבי הגירושין ההכרעה היא כדעת כולם. לגבי גובה הכתובה ישנן שלושה דעות וההכרעה היא כפי הדעה האמצעית וכמפורט להלן. (יש רוב שלא לתת פחות מהדעה האמצעית, ויש רוב שלא לתת יותר מהדעה האמצעית).

פסק הדין

א. הליכי פירוק השיתוף שבין הצדדים מתנהלים בבית המשפט לענייני משפחה. לאחר שהצדדים יגורו בנפרד כל אחד מהם יהיה חייב להתגרש.

ב. אם אחד מהצדדים יסרב להתגרש לאחר שהצדדים יגורו בנפרד, זכות הצד השני להגיש תביעות לאכיפת חיוב הגט, לרבות הגשת תביעה לצווי הגבלה.

ג. הבעל [פלוני] חייב לשלם לאשה בגין הכתובה סך של 130,000 ש"ח.

ד. הבעל רשאי לעכב את תשלום דמי הכתובה, ולשלם אותם במסגרת פירוק השיתוף של דירת הצדדים (שמתנהל בבית המשפט לענייני משפחה). זכות זו ניתנת לבעל, כל עוד הוא לא מעכב את הליכי פירוק השיתוף בדירה.

ה. סכום זה (של 130,000 ש"ח) הוא בנוסף לסכום שבסביבות 21,000–22,000 ש"ח שהאישה אמורה לקבל באיזון המשאבים, לאחר היוון.

רקע כללי ותמצית ההליכים המשפטיים

הצדדים נישאו כדת משה וישראל בשנת התשנ"ח (1998). מנישואיהם נולדו להם שלושה ילדים, שניים מהם בגירים ואחד קטין, הבן בן התשע-עשרה סובל מהפרעה התפתחותית PDD. בפסק הדין יש פירוט של ההליכים שהתקיימו בין הצדדים משנת התשס"ב (2001) ואילך. בדיונים בבית הדין האזורי התברר שהאישה עזבה את חדר השינה לפני חמש שנים

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

עקב פגיעה בתאונה, ומאז לא קיימו הצדדים יחסי אישות – לדברי האיש עקב סירובה של האישה ולדברי האישה עקב סירובו של האיש. במובאות מתוך תיקי הצדדים יש אמירות של שני הצדדים שהם חפצים בגירושין, אלה נאמרו הן במסגרת תביעות גירושין שהגישו פעם האיש ופעם האישה והן במסגרת בקשה משותפת לגירושין.

שלוש הדעות בפסק הדין מתבססות על אותו ניתוח עובדתי. המחלוקת בין חברי בית הדין היא באשר להכרעת הדין.

לפי דעה א' האישה לא הפסידה את כתובתה ותוספת כתובתה כי לא הוכח שהגירושין יצאו ממנה ואלמלא התנהגות האיש ייתכן שהאישה הייתה מוכנה להמשיך לחיות איתו ולקיים את חובותיה כאישה. רצונה להתגרש שהובע פעם אחר פעם אינו כשלעצמו עילה להפסד כתובה. גם העובדה שהצדדים לא קיימו יחסי אישות זמן רב אינה עילה להפסד כתובה לנוכח טענת האישה שנטענה לאורך כל ההליכים שהאיש מנע ממנה יחסי אישות לאורך תקופות ארוכות. האיש מאידך גיסא לא טען לאורך השנים שהאישה מנעה ממנו יחסי אישות – אדרבה, האיש אישר שעד הפירוד הצדדים קיימו יחסי אישות בתדירות גבוהה. גם האלימות המילולית, הקללות והצעקות שהאיש ייחס לאישה, לא היו נחלתה הבלעדית. כנגד טענות האיש על התנהלותה הכספית של האישה וניהול משק הבית, נשמעו טענות האישה על קמצנותו החולנית של האיש, ועל היעדר עזרה בבית על אף מצבו של בנם.

אך בעל דעה זו קובע גם שהסכום שנכתב בכתובה נכתב לשם כבוד, כמקובל אצל בני עדתם של הצדדים, ויש להפחיתו. טעם נוסף, על פי דבריו הידועים של רבנו ירוחם באיש ואישה המורדים זה על זה, שחייבים להתגרש והאישה הפסידה את תוספת כתובתה, ועל פי דברים שכתב אב"ד רחובות לפנים הגר"נ גורטלר שליט"א שבאופן שבני הזוג לא מקיימים יחסי אישות זמן רב יש להניח שהם אינם רוצים זה בזה באופן מוחלט, והאישה הפסידה את תוספת כתובתה אלא אם תוכיח האישה שהייתה לכך הצדקה, ובמקרה של ספק האיש פטור או שבית הדין מפשר.

מסקנא דדינא לפי דעה זו היא שהאיש ישלם לאישה בעבור כתובתה ותוספת כתובתה סך של 80,000 ש"ח בלבד, שיתווסף לו סכום של כ-20,000 ש"ח שהאיש חויב לשלם לאישה על פי חוק יחסי ממון במסגרת הליכי הרכוש שהתקיימו בבית המשפט.

לפי דעה ב', על פי אותו ניתוח עובדתי והלכתי של בעל דעה א' יש לחייב את האיש לשלם לאשה בעבור כתובתה סך של 130,000 ש"ח, בנוסף למה שחויב האיש לשלם לאישה במסגרת הליכי הרכוש שהתקיימו בבית המשפט.

בעל דעה ג' מסכים אף הוא עם הניתוח העובדתי וההלכתי של בעל דעה א'. אלא שלדעתו במקרה שיש ספק מי גרם להפסקת יחסי האישות כתבו הפוסקים שהאישה נחשבת מוחזקת בכתובתה ועל האיש שמבקש להיפטר מן הכתובה להוכיח שהאישה גרמה להפסקת יחסי האישות. לכן לפי שורת הדין האיש חייב בכתובה במלואה, אלא שלאור מה

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

שכתב בעל דעה א' שמדובר בכתובה מוגזמת יש להפחיתה במחצית ולחייב את האיש בסכום של 230,000 ש"ח, שיתווסף אליו הסכום שחויב האיש לשלם לאישה במסגרת הליכי הרכוש שהתקיימו בבית המשפט.

נפסק כאמור כדעה ב' הממצעת בין שלוש הדעות. ומכאן הערעור שלפנינו.

טענות הצדדים

בכתב הערעור יש סיכום של טענות הצדדים בדיונים שהתקיימו בבית הדין וטענה עקבית אחת, שבית הדין ביסס את פסק דינו על דברים שאמרו וכתבו הצדדים במסגרת הליכים שהתקיימו זמן רב לפני תביעת הגירושין האחרונה. דברים אלה שעל פיהם קבע בית הדין שהאיש רצה בגירושין ותרם במעשיו לערעור שלום הבית – אינם נכונים בחלקם וחסרי משמעות בכללם ביחס לתביעת הגירושין שכן מאז שהדברים נאמרו הצדדים חזרו לשלום בית ואף הרחיבו את המשפחה, בדיונים בתביעת הגירושין האחרונה הוכח שהאישה יזמה את הגירושין לאחר שמאסה באיש באופן מוחלט ולאחר שבמשך עשור לפני הגשת התביעה ניהלה חשבון בנק נפרד והפקידה לשם את משכורתה, עזבה את בית הצדדים בסופי שבוע והלכה לבית אביה ועשתה עוד מעשים המוכיחים שגמלה בליבה החלטה לסיים את הנישואין. האיש, מאידך גיסא, לא הבין מדוע האישה רוצה להתגרש אף שהודיע שלא יעמוד בדרכה. מה שמנע בפועל את הגירושין היה מגורי הצדדים תחת קורת גג אחת. מצב שעומד להשתנות לאור החלטת בית המשפט מחודש ינואר 2023 לפרק את השיתוף בדירת הצדדים.

בהקשר זה טוען האיש שהצדדים השתתפו בייעוץ זוגי עד שהאישה החליטה להביא לסיומו. עוד טוען האיש שעילת הגירושין שלה טענה האישה שהאיש הוא 'קמצן חולני' כלשונה – אינה מתיישבת עם העובדה שבמשך שנים האיש עבד בתעשייה האווירית ופרנס את המשפחה והאישה חסכה את משכורתה לעצמה.

עילה נוספת להפסד כתובה, שנטענה בפני בית הדין האזורי ונדחתה, היא שהאישה נתפסה משוחחת עם גבר זר שהכירה בלימודי בישול וקיימה איתו התכתבות שכללה תכנים אינטימיים.

בטיעוני האיש נכתב שבית הדין אינו רשאי להסתמך על מסמכים שנמצאים בתיקים ישנים שלא הוצגו בדיונים ושהצדדים לא נחקרו עליהם על ידי באי כוחם.

בכתב התשובה האשה סומכת את ידיה על נימוקי בית הדין האזורי בפסק הדין שניתן לאחר שבית הדין התרשם באופן בלתי-אמצעי מהצדדים. האישה מציינת שחברי בית הדין הסכימו לניתוח העובדתי והדיון היה בעיקר כיצד יש לנהוג במקרה שיש ספק אם האישה זכאית לכתובה. בית הדין סבר וקיבל שהלכה כדעתם של רוב הפוסקים שכתבו שהאישה נחשבת מוחזקת בכתובתה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

במענה לטענת האיש שקיימה התכתבות עם גבר זר שכללה תכנים אינטימיים מפנה האישה לנימוקי בית הדין האזורי בפסק הדין ומודיעה שתתנגד להצגת המידע שצורף לתיק בית הדין הגדול.

במענה לטיעוני האיש טוענת האישה שלא זו בלבד שבית הדין רשאי להשתמש בחומרים שנמצאים בתיקים קודמים, כמבואר בתקנה ע' לתקנות הדיון, אלא שזו חובתו ללמוד את התיק מראשיתו ושכל מה שבית הדין למד מהליכים קודמים הוא בכלל 'הידיעה השיפוטית' של בית הדין, שבית הדין דן על פיה בתביעה שמונחת לפניו.

על דרך הכלל טוענת האישה שבית הדין הגדול אינו נוטה להתערב בקביעות עובדתיות של בתי הדין האזוריים בפסקי דין מפורטים ומנומקים כמו זה שלפנינו.

דיון

בית הדין האזורי קבע בפסק דינו כמה קביעות עובדתיות וביסס אותן על התרשמותו מהצדדים בדיונים ועל חומרים שנמצאו בתיקים קודמים. האיש כאמור טוען שבית הדין לא היה רשאי לעשות כן. האיש שוגה. חובתו של דיון לברר את העובדות עד תום על פי כלל החומר שבתיקים. הדבר נכון תמיד וביתר שאת במקרה זה שבו החומר שהצטבר בתיק תביעת הגירושין שהגישה האישה לא הספיק כדי לקבוע באופן ברור מה גרם למשבר בין הצדדים, בית הדין נדרש ללמוד דבר מתוך דבר ולבסוף קבע שלא הוכח שהגירושין יצאו מהאישה ושאלו את האפשרות שאילו נהג האיש באישה 'כמנהג גברין יהודאין' תביעת הגירושין לא הייתה באה לעולם.

אולם גם מסקנה זו של בית הדין אינה מכרעת, ובסיכומו של דבר בית הדין קבע שיש לכלל הפחות ספק מה הוביל לשבר בין הצדדים שהוליד את השנאה ביניהם. הניתוח של בית הדין היה שאף שהאישה עזבה את חדר השינה ותבעה גירושין, לנוכח מאורעות העבר וטענותיה החוזרות ונשנות שהאיש מנע ממנה יחסי אישות יש לומר שמרידתה בו הייתה מוצדקת. החומר שבתיקי העבר איזן אפוא את החומר שבתיק הגירושין, ונותרנו עם ספק שבית הדין החליט לפשר בו משני טעמים – מפני שכך כתב אב בית הדיון בבית דין זה לפני הגר"נ גורטלר שליט"א 'בדרך אפשר' שבמקרה שיש ספק ממי יצאו הגירושין יש לפשר, ומפני שהסכום שכתוב בכתובה מוגזם. לפי דעה ג' בפסק הדין, האישה מוחזקת בכתובתה ויש לפשר רק מן הטעם השני.

טרם נעבור להכרעת הדין נעמוד בקצרה על טענת האיש שהאישה התכתבה עם גבר זר. טענה זו התבררה בבית הדין האזורי שקבע שזו אינה עילה להפסד כתובה. ככלל התכתבות אסורה יכולה לגרום להפסד כתובה כשבית הדין קבע שמדובר במעשה מכוער על פי הדינים המבוארים בשולחן ערוך (אבן העזר סימן יא). קביעה זו תלויה לחלוטין בשיקול דעתו של בית הדין האזורי כפי שהארכנו בפסק דין אחר (תיק בית הדין הגדול מס' 1040199/1, פורסם), שמעשה מכוער מהני להפסד כתובה לדעת הרמב"ם וסיעתו רק כאשר נעשה מעשה שקרוב לוודאי הוביל לביאת איסור באותו מעמד או במועד אחר.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הדרינן לנידון העיקרי בפסק דין זה, והוא אם באופן שיש ספק מי מהצדדים גרם לגירושין הפסידה האשה את כתובתה. בית הדין האזורי קבע בדעת הרוב שיש לפשר ובדעת המיעוט שהאשה מוחזקת בכתובתה.

בית הדין האזורי חשף טפח ממה שכתבו הפוסקים וחשובי הדיינים שדנו בשאלה היסודית מי נחשב מוחזק בכתובה, האיש הנתבע המוחזק בממונו או האשה התובעת המוחזקת בשטר כתובתה. יש בסוגיה זו דעות שונות ודברים שמיוחסים למרן הראשון לציון זצ"ל. וכיוון דאתא לידן נימא בה מילתא.

בפסקי הדין שניתנו במשך כל שנות קיומה של מערכת בתי הדין נדונו מינים שונים של ספקות בחיובי כתובה. מרן הראשון לציון זצ"ל בספרו הגדול יביע אומר עסק בסוגיה זו בכמה תשובות ופסקי דין:

בתשובה בחלק ב (אבן העזר סימן ח), שנכתבה בשבתו בבית הדין בקהיר, דן בבעל שטען לאחר נישואיו שמצא 'פתח פתוח' וביקש להיפטר מעיקר ותוספת הכתובה. שם הביא את הדעות השונות בראשונים בסוגיה זו שדנו בנאמנות האיש לטעון שהאשה אינה זכאית לכתובה ותוספת כתובה. גם בתשובותיו בחלק ג (סימנים יד וטו) דן בבעל שטען 'פתח פתוח מצאתי' ובעניין הכתובה כתב בקיצור שיש חילוק בין עיקר כתובה שלגביה מפורש בגמרא ובפוסקים שהאיש נאמן, דחזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה, והם אמרו שחייב בכתובה והם אמרו שהוא נאמן שמצא פתח פתוח, לבין תוספת כתובה שנחלקו הפוסקים אם האיש נאמן לגביה. עיקר נדונו שם הוא לגבי נאמנות האיש להפסיד את מזונות האשה, וכתב שדין זה תלוי במחלוקת הראשונים: לסוברים שמזונות אישה מהתורה האיש אינו נאמן כנגד חיוב שהוא מהתורה, ולסוברים שמזונות אישה מדרבנן: הם אמרו שהאיש חייב במזונות אשתו והם אמרו שאיש שטען טענת פתח פתוח נאמן והאשה אינה זכאית למזונותיה. וכתב דנפקא מינה מפלוגתא זו לכמה דברים.

אלו דבריו של מרן זצ"ל בתשובותיו. ואנו נצא נא בעקבותיו ובעקבות גדולי התורה, דייני ישראל שבכל דור ודור שדנו בסוגיה זו הלכה למעשה. היה לעיננו גם מאמרו של חבר בית הדין הגדול לפנינו הגר"י אלמליח שליט"א בסוגיית ספק בכתובה שפורסם בספר כנס הדיינים התשע"ז. ובכלל דברינו עיקרי דבריו.

והנה, אף שעיקר נדונו הוא בתביעת כתובה ותוספת כתובה, נפתח דווקא בדברי הפוסקים שדנו בתביעת מזונות אישה, ומשם בארה לנדון דידן.

פרק א: מוחזקות האשה בזכותה שמתנאי הכתובה שבעלה יזון אותה כנגד מוחזקות הבעל בממונו

דברי הפוסקים הסוברים שהאשה נחשבת מוחזקת במזונותיה מיוסדים על דברי האבני מילואים (סימן סט ס"ק ב) שכתב שדין מזונות אישה כדין מזונות אלמנה: כשם שבמזונות אלמנה קיימא לן שאלמנה נחשבת מוחזקת במזונותיה כנגד היורשים, כדאיתא בגמרא בכתובות (צו ע"א) ונפסק ברמב"ם (הלכות אישות פרק יח הלכה כז) ובשולחן ערוך (אבן העזר סימן צג סעיף טו) באופן שהיורשים אומרים "נתנו לאלמנה מזונות" והיא אומרת

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"לא נטלתי", שהיא נאמנת ונשבעת שבועת היסט ונוטלת – והטעם מפורש בתוספות בכתובות (שם ע"ב) שנכסי היתומים מוחזקים בידי האלמנה שרשאית למוכרם שלא בבית דין – כך ומהאי טעמא אישה נשואה שאף היא מוכרת שלא בבית דין כשהלך בעלה למדינת הים, כדאיתא ברמב"ם (שם פרק יח הלכה טז) ובשולחן ערוך (שם סימן ע סעיף ה), נחשבת מוחזקת במזונותיה כנגד בעלה.

דברי האבני מילואים הובאו להלכה בשו"ת מהרש"ם (חלק ג סימן שנג) שפלפל בדברי הפוסקים ודן בצדדים שונים של השאלה אם אישה נחשבת מוחזקת בזכותה למזונות. להלן עיקר המשא-ומתן שכתב בתשובתו – שם דן במקרה של אישה שעזבה את בית בעלה וטענה שעזבה כדין ולא הפסידה את מזונותיה והבעל טען שעזבה שלא כדין והפסידה את מזונותיה.

מהרש"ם והקדים דאיכא תרי טעמי לפטור את הבעל ממזונותיה: האחד, על פי דברי הרא"ם בתשובה (סימן ל) בבעל שרוצה לגרש את אשתו בטענה שהוא אינו נאמן בה במקום שנוהג חרם דרבנו גרשום, שפטור ממזונותיה, שהעיקוב לגירושין הוא ממנה. ואף שהחלקת מחוקק (סימן עז ס"ק ג) נחלק עליו ופסק שהבעל חייב במזונותיה, יכול הבעל לטעון 'קים לי' כדעת הרא"ם, שהאור זרוע ועוד ראשונים הסכימו עימו. והאחר, שיש לבעל טענה שהאישה מרדה בו ועזבה שלא כדין. וציין למה שכתב החתם סופר בתשובה (חלק ה, השמטות סימן קצח) שאף למאן דאמר שאי אפשר לטעון 'קים לי' כרא"ם, שהעיקר כדעת מהרי"ק (סימן קז) והחלקת מחוקק (שם) ובפרט בזמן הזה – במקום שיש לבעל טענה נגד האישה שומעים לו. והסיק שהוא הדין בנדון ידידיה, שהבעל פטור ממזונות אשתו אף שהיא הכחישה את טענתו.

במאמר המוסגר נציין שבחתם סופר (שם) צירף צד נוסף לפטור את האיש מן המזונות, שהאיש הסכים להשליש את סך הכתובה. החתם סופר הקשה אנפשיה מדברי הרא"ם בתשובה (כלל מב סימן א) שדן בחיוב אישה נכפית לקבל את הגט במקום שנוהג חרם דרבנו גרשום וכתב שחרם דרבנו גרשום השווה את כוח האישה לכוח האיש, וכיוון שאיש נכפה חייב לגרש הוא הדין שאישה נכפית חייבת לקבל את הגט, ואם לאו האיש פטור משאר וכסות, ומדוקדק מדבריו שאלמלא היתה האישה נכפית היה האיש חייב בשאר וכסות. ודחה החתם סופר דהתם לא הייתה לאיש אפשרות להשליש את סך כתובתה, אבל כשיש לו אפשרות להשליש את סך כתובתה אין חשש שתהא קלה בעיניו להוציאה ושפיר דמי לפוטרו ממזונותיה אף אם אינה נכפית.

הדרינן לתשובת מהרש"ם שצידד לחייב את האיש במזונות האישה על אף הטעמים שכתב לפוטרו: על פי מה שכתב הב"ח (חושן משפט סימן ט וסימן סז) בדעת המרדכי שבכתובה שהיא 'מעשה בית דין' החוב הוא כמאן דגבי, על פי ביאור הברכי יוסף (חושן משפט סימן יב) דחוב שהוא 'מתנאי בית דין' הווי כגבוי ועל פי דברי האבני מילואים בסימן קג (ס"ק ה) שהוכיח מדברי התוספות בכתובות (צו ע"א) והנימוקי יוסף (בבא מציעא יז ע"ב) שחוב מזונות אלמנה חשוב כגבוי יותר מחוב הכתובה. (עיין שם שכתב בדעתם ובדעת

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הריב"ש [סימן שצו] שתיקנו חכמים שאלמנה נחשבת מוחזקת כמו שותף בנכסי הבעל. ועיין שם אי עדיף ממוחזקות של מלווה במשכון משום 'חינא' או משום 'שלא תתבזה בבית דין', כדאיתא בגמרא בכתובות [צז ע"ב] שלכן מוכרת שלא בבית דין כמו שותף. והמוחזקות למזונות עדיפה מהמוחזקות לכתובה באופן שיש ספק אם החוב נפרע, שבכתובה בטלה המוחזקות ובמזונות המוחזקות קיימת כל עוד לא איבדה את זכותה למזונות). וכתב המהרש"ם שמאותם טעמים שכתבו הב"ח והברכי יוסף גם אישה נשואה מוחזקת במזונותיה. ושב וכתב על פי מה שכתב הרא"ש בכתובות (פרק ח סימן ז) דלמאן דאמר 'כל העומד לגדור כגדור דמי' היינו דווקא לעניין דינים שמדאורייתא ולא לעניין דינים שמדרבנן. והוא הדין בחוב 'העומד ליגבות' – למאן דאמר 'כגבוי דמי' – דהיינו דווקא בחוב מדאורייתא ולא בחוב כתובה ומזונות שהוא מדרבנן. וביאר על פי זה שמחלוקת הרמב"ם והר"ן שהובאה באבני מילואים (סימן סט שם וסימן צ ס"ק יח) אם אישה נחשבת מוחזקת במזונותיה – אזלא לשיטתיה: הרמב"ם לשיטתיה דמזונות אישה מדאורייתא סובר שהיא מוחזקת, והר"ן לשיטתיה דמזונות אישה מדרבנן סובר שאינה מוחזקת. עוד כתב שם לבאר את דברי הב"ח ששטר כתובה 'עומד ליגבות כגבוי דמי' על פי מה שכתבו התוספות בסוטה (כה ע"ב) דטעמא דבית הלל ש'שטר העומד ליגבות לא כגבוי' הוא משום דמי יימר דמזדקקי להו בית דין, ולכן: כיוון דאיתא בגמרא בשבת (מו ע"ב) שרק בבית דין מומחים אמרינן 'מי יימר' וכו' אבל בית דין הדיוטות מצויים ומזדקקי ליה וכיוון שכתבו התוספות בכתובות (צו ע"ב) לגבי מזונות אלמנה שמוכרת שלא בבית דין מומחין אלא בפני בית דין הדיוטות, שהיא מוחזקת במזונותיה, הוא הדין שאישה המוכרת בפני בית דין הדיוטות לצורך כתובתה, כדאיתא בראשונים, היא מוחזקת בכתובתה. וציין לדברי האבני מילואים (סימן ע ס"ק ב וסימן צ ס"ק ב).

שוב דחה את שני הטעמים שכתב בביאור דברי הב"ח: את הטעם שחוב שהוא מתנאי בית דין הווי כגבוי דחה כיוון שכתב הש"ך (חושן משפט סימן מז) בשם מהרנא"ח דהא דהווי כגבוי הני מילי כשגובה בלא שבועה, וכתובה נגבית בשבועה; ואת הטעם שכתובה נגבית בבית דין הדיוטות דחה דתוספות בסוטה נזקקו לסברת 'מי יימר' וכו' למאן דאמר 'כל העומד ליגדר כגדור' – 'ושטר שאני דמי יימר' וכו' – אבל למאי דקיימא לן 'כל העומד ליגדר לאו כגדור', גם אלמלא הטעם 'דמי יימר' – 'שטר העומד ליגבות לאו כגבוי' גם בכתובה שנגבית בבית דין הדיוטות.

אלו דברי האבני מילואים והמהרש"ם שדן על פי דבריו ודברי הב"ח וסיעתו שהאישה נחשבת מוחזקת במזונותיה.

והביאם מרן הראשון לציון בתשובותיו בחלק ג (שם, בעיקר בסימן טו אות טז) והוכיח מדברי הראשונים – הרמב"ן, הרא"ש, המאירי, הריטב"א והר"ן – שהאישה אינה נחשבת מוחזקת במזונותיה ושכן פסק הרמב"ם (שם פרק יב הלכה כא) והשולחן ערוך (שם סעיף י) לגבי בעל שהלך למדינת הים והאישה לוותה ואכלה, שאם הבעל טוען "הנחתי לה מזונות" – נשבע היסת ונפטר. וגם האבני מילואים במקום אחר (סימן צג ס"ק י) כתב שבעל שנמצא לפנינו וטוען ששילם לאישה את מזונותיה – נשבע שבועת היסת ונפטר, והאישה אינה נחשבת מוחזקת כנגדו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אומנם הראיה שהביא מרן מהרמב"ם, ממרן השולחן ערוך וממה שכתב האבני מילואים במקום אחר צריכה ביאור, שהרי האבני מילואים שם הרגיש בקושיה וכתב שדין זה אינו סותר את מה שכתב שהאשה מוחזקת במזונותיה, שמוחזקות האשה היא בנכסי הבעל מכוח שיעבוד הגוף של האיש לזון אותה, דנכסוהי דבר איניש אינון ערבין ביה, וכשהבעל לפנינו וטוען 'ברי' שפרע את המזונות – בטל שיעבוד גופו, וממילא בטל שיעבוד הנכסים ומוחזקות האשה בנכסים, ולא דמי ליורשים הטוענים 'ברי' שפרעו את מזונות האלמנה, שהם אינם בעלי דברים אלא אביהם שמת, וכבר הוחזקה האלמנה בנכסים על ידי שיכולה למוכרם שלא בבית דין.

עוד בתשובת מרן שם: כתב שדברי האבני מילואים בסימן צג (שם) הם דלא כמו שכתב האבני מילואים בסימן סט (שם) – ביישוב קושייתו לריש לקיש (כתובות נח ע"ב) דסבירא ליה שתיקנו מזונות תחת מעשה ידיה: מדוע הבעל לא יכול לומר 'אי אפשרי בתקנת חכמים' ולהיפטר ממזונות – שהאשה נחשבת מוחזקת במזונותיה, שגם היא מוכרת שלא בבית דין כמו אלמנה כדאיתא ברמב"ם (שם פרק יח הלכה טז) ובשולחן ערוך (סימן ע"ב), והבעל נחשב מוציא, ולא מהני 'אי אפשרי' וכו' להוציא. ומבואר מדברי האבני מילואים שהאשה נחשבת מוחזקת גם כשהבעל נמצא לפנינו.

אולם לפי תירוץ האבני מילואים הנ"ל אין כאן כל כך סתירה, שבסימן צג מיירי בבעל הטוען כנגד חיובו במזונות טענת פטור שאם תתקבל יבוטל שיעבוד הגוף וממילא ייבטלו שיעבוד הנכסים ומוחזקות האשה, ובסימן סט מיירי בבעל שאין לו טענת פטור נגד חיובו במזונות אלא טענתו היא שתקנת חכמים שחייבה את האיש במזונות כנגד מעשה ידי האשה נתקנה לטובתו והוא רשאי לומר 'אי אפשרי בתקנת חכמים' ולבטל את הזכות במעשה ידי האשה ואת החיוב במזונותיה. ועל כגון דא כתב האבני מילואים (שם) שהאשה נחשבת מוחזקת והאיש אינו רשאי לומר 'אי אפשרי בתקנת חכמים'.

עוד בתשובת מרן שם: הביא את דברי הריטב"א בתשובה (סימן מא) באלמנה שהפסידה את מזונותיה, דאינה נחשבת מוחזקת בנכסי הבעל, ודלא כמו שכתב בבית יעקב על דברי התוספות (כתובות צו ע"ב ד"ה נשאת) שכתבו שאלמנה שתבעה או גבתה את כתובתה והפסידה את מזונותיה נחשבת מוחזקת בנוגע למזונות העבר מפני שהנכסים עדיין ברשותה, שיכולה למוכרם (מובן שלצורך מזונות העבר) שלא בבית דין.

והנה מרן הראשון לציון קיצר ולא ביאר מה סברת הראשונים שחולקים על האבני מילואים והבית יעקב, ומדוע המחלוקת בדין אלמנה שגבתה או תבעה כתובה מלמדת על מחלוקת יסודית בטעם המוחזקות של אלמנה.

ונראה שמרן סבר שלדעת הראשונים המחלוקים בין אלמנה לנשואה הא דאלמנה מוחזקת בנכסי הבעל לצורך מזונותיה אינו משום שהיא מוכרת שלא בבית דין, אלא משום שכך תיקנו חכמים שהאלמנה מוחזקת לצורך מזונותיה. וכך מבואר בריטב"א שם שכתב וזו לשונו: "משום דכל זמן שלא נשאת נכסי בחזקת אלמנה קיימי לענין מזונות, דהכי תקון

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

רבנן. וכעין זה כתב הר"ן בכתובות (נו ע"א מדפי הרי"ף ד"ה או דילמא): "או דילמא נכסי בחזקת אלמנה קיימי – דרבנן העמידו הנכסים בחזקתה למה שהוא משועבד לה מתנאי בית דין כדי שלא יוכלו יורשין לומר 'פרעתי'."

וסבר מרן שלדעת ראשונים אלו אלמנה מוחזקת מכוח תקנת חכמים, וכשבטל חיוב המזונות בטלה התקנה ולכן אינה מוחזקת גם בנוגע למזונות העבר, ולדעת התוספות להבנת הבית יעקב אלמנה מוחזקת מכוח זכותה למכור שלא בבית דין, ולכן גם כשבטל חיוב המזונות: כל עוד לא סולק חוב העבר האישה מוחזקת בנכסים ומוכרת אותם שלא בבית דין. ונפקא מינה, מבין הטעמים, במזונות אישה נשואה, שלא מצינו שתיקנו חכמים שהיא מוחזקת בנכסים אלא שמוכרת שלא בבית דין כשהלך בעלה למדינת הים.

ויש להעיר שאת סברת הריטב"א והר"ן הביא האבני מילואים עצמו בסימן קג (ס"ק ה) בשם הנימוקי יוסף (בבא מציעא יז ע"א) שכתב שחכמים תיקנו שאלמנה מוחזקת כמו שותף ומהשוואה זו יצא הדין שאלמנה מוכרת שלא בבית דין. ומבואר באבני מילואים שזו גם דעת התוספות בכתובות (צו ע"ב ד"ה נכסי) שעל פי סברתם כתב האבני מילואים בסימן סט (ס"ק ב), בסימן ע (ס"ק ב) ובסימן צג (ס"ק י) שכשם שאלמנה נחשבת מוחזקת מכוח זכותה למכור את נכסי הבעל שלא בבית דין כך אישה נשואה נחשבת מוחזקת מכוח זכותה למכור את נכסי הבעל שהלך למדינת הים שלא בבית דין. ואם נאמר שיש כאן מחלוקת יסודית בין הראשונים בטעם המוחזקות של אלמנה, קשה על האבני מילואים שבמקום אחד כתב בדעת התוספות שהאלמנה מוחזקת מפני שהיא מוכרת שלא בבית דין, ובמקום אחר כתב בדעת התוספות שהאלמנה מוחזקת מתקנת חכמים.

אין גם הכרח לומר שלפי הראשונים הסוברים שהאלמנה מוחזקת מכוח תקנת חכמים ליתא להאי מוחזקות באישה נשואה, שמלשוננו של הר"ן שהובא לעיל משמע שחכמים תיקנו בכל חיוב שמתנאי בית דין, ואפשר שכשם שתיקנו באלמנה תיקנו באישה נשואה, שיש לה מזונות מתנאי בית דין, שהיא נחשבת מוחזקת.

עוד בתשובת מרן שם: ציין לדברי האבני מילואים במקום אחר (סימן צ ס"ק ב) שכתב שהדברים שכתב על פי הרמב"ם אינם מוסכמים על שאר הראשונים, וזו לשונו שם:

ואף על גב דהרמב"ם ז"ל סובר דגם בחיי הבעל הנכסים בחזקתה ויכולה למכור בלא בית דין, וכמו שכתבתי בסימן ע (ס"ק ב), שאר פוסקים לא סבירא להו הכין אלא סבירא להו דבחייו הנכסים בחזקתו, ומשום הכי נאמן לומר "פרעתי". וכן הוא דעת התוספות והרא"ש, ומשום הכי לא הוי 'ראוי' על ידי חוב מזונות אשתו בחייו.

עד כאן לשונו. וכתב מרן שבוודאי יכול הבעל המוחזק לטעון 'קים לי' כפוסקים אלו.

עוד שם: האריך בביאור דברי הרמב"ם שכתב שאלמנה נשבעת היסת ונוטלת, וכתב שהר"ן מבאר את דברי הרמב"ם כפשוטם, שהאלמנה נחשבת מוחזקת גמורה והיורשים מוציאים גמורים, ונשבעת כנגדם היסת ונפטרת, אך כמה ראשונים מפרשים את דברי הרמב"ם בדרך אחרת.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אולם כפי שציין במסקנת דבריו (סוף אות טז) מרן השולחן ערוך (סימן צג שם) סבר כדעת הר"ן ברמב"ם, כמו שכתבו נושאי כליו (שם). ולכאורה לאור הכרעת מרן השולחן ערוך (בסימן צג ובסימן ע) שהן אישה והן אלמנה מוכרות למזונותיהם שלא בבית דין, ודלא כרא"ש והר"ן וסיעתם הסוברים שאישה אינה מוכרת שלא בבית דין, צודקים לכאורה דברי האבני מילואים ולפי הרמב"ם והשולחן ערוך דקיימא לן כוותיהו אישה אלמנה ואישה נשואה נחשבות מוחזקות בנכסי הבעל לעניין תביעת המזונות.

גם במה שכתב מרן שהאבני מילואים תבריה לגזיזה – ודאי שאין רצונו לומר שחזר בו ממה שכתב בדעת הרמב"ם, דאדרבה מוכח מדברי האבני מילואים דהא דהבעל נאמן בטענה שפרע את מזונות האישה לדעת הרמב"ם ומרן השולחן ערוך אינו סותר למה שכתב אליבא דהשולחן ערוך והרמב"ם שהאישה נחשבת מוחזקת במזונותיה, אלא רצונו של מרן לומר שהאבני מילואים חזר בו ממאי דמשמע מדבריו (בסימן טט) שזה דין מוסכם, שהאישה נחשבת מוחזקת בנכסי בעלה לצורך מזונותיה.

עוד בתשובה שם (אות יז): דן בדברי החזון איש (אבן העזר סימן סח אות יג) באישה שהלך בעלה למדינת הים ולוותה ואכלה, שפסק מרן בשולחן ערוך (סימן ע סעיף ח) שבעלה חייב לשלם, וכתבו המרדכי והרא"ש – הובאו דבריהם בחלקת מחוקק (ס"ק כו) ובבית שמואל (ס"ק כב) – שעל האישה להוכיח בעדים שלוותה. והקשה החזון איש הא הווי ודאי בחיוב וספק בפירעון, ודמי ל'איני יודע אם פרעתיך' שחייב לשלם. ותירץ שאין כאן חיוב ודאי הואיל וידוע שדרכה של אישה לגלגל עם בעלה ולצמצם במזונותיה כדי שלא תצטרך ללוות. משמע שבאופן שאין ידיעה כזו חזקת חיוב מזונות עדיפה על ספק פירעון, דאין ספק מוציא מידי ודאי.

ומרן יישב באופן אחר על פי מה שכתב ההפלאה (כתובות צז ע"ב) על מאי דאיתא בגמרא (שם) ב'מגורשת ואינה מגורשת' שבחיי בעלה יש לה מזונות מדין 'מעוכבת מחמתו' ולאחר מותו אין לה מזונות דהיא ספק מגורשת ספק אלמנה. והקשה ההפלאה: הא חיוב המזונות הוא ודאי והגירושין הם ספק, ואין ספק מוציא מידי ודאי כדקיימא לן ב'לוותי ואיני יודע אם פרעתיך' דחייב, ואף שהספק אם היא גרושה קדם לחיוב הגירושין במזונות אלמנה הרי כתב הש"ך בחושן משפט (סימן עה ס"ק כז) שגם ספק שקדם אינו מוציא מידי ודאי. ותירץ ההפלאה שבחיוב המזונות אין ודאי חיוב, שהוא מתחדש בכל יום, ולכן דמי לנתבע שטוען "איני יודע אם נתחייבתי", דקיימא לן שהוא פטור. ועל פי תירוצו זה אתי שפיר מדוע האישה צריכה להוכיח שלוותה, ולא אמרינן דאין הספק שמא צמצמה מוציא מידי ודאי חיוב מזונות אישה.

וכתב מרן שמדברי החזון איש וההפלאה מוכח שגם בחיוב שהוא מדרבנן אמרינן שאין ספק מוציא מידי ודאי. ודלא כמו שהביא (שם) מדברי הר"א בן שמעון בספרו נעות המדרות. אומנם לפי טעמו של ההפלאה אף אם תמצי לומר שמזונות אישה מהתורה הבעל פטור במקום ספק, דליכא במזונות אשה ודאי חיוב. וכן לפי טעמו של החזון איש במקום שיש ספק אם האישה אכלה או צמצמה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

וכתב שני חילוקים נוספים בדין 'אין ספק מוציא מידי ודאי'. ונראה מסדר הדברים שחילוק אחד אתי לתרץ את קושיית ההפלאה מ'מגורשת ואינה מגורשת', על פי מה שכתב הרשב"א בחידושיו (גיטין עח ע"ב) שכשלווה טוען "איני יודע אם פרעתיך" ואף בלא טענותיהם יש ספק לבית דין שמא פרע, כגון שיש רגליים לדבר שפרע, פטור. והוא הדין ב'מגורשת ואינה מגורשת', שיש ספק לפנינו. ובשם שו"ת שמחת יום טוב למהרי"ט אלגאזי (סימן לט) כתב שלעניין זה פלוגתא דרבוותא דמיא לספק שנמצא לפנינו. וחילוק שני אתי לתרץ את קושיית החזון איש מאשה שהלך בעלה למדינת הים, שצריכה להוכיח בעדים שלוותה, על פי מה שכתבו המשנה למלך ועוד אחרונים שלווה שטען "איני יודע אם פרעתיך" ולא הווה ליה למידע – פטור, והוא הדין לבעל שהלך למדינת הים, דכיוון דלא הווה ליה למידע אם האשה נזקקה ללוות – פטור.

וכתב מרן בתשובתו שמחלוקת החזון איש וההפלאה היא במזונות עבר, דבמזונות דמכאן ולהבא אפשר שמודה החזון איש להפלאה שחייב מזונות מתחדש בכל יום ואין כאן חזקת חיוב.

וכתב (שם אות יז) שבספר אבני אפוד (סימן ע ס"ק כד) כתב על דברי הרמ"א (אבן העזר סימן ע סעיף יב) באישה ש"היתה לה קטטה עם בעלה, ולא מתדר לה עמו", שאם "המניעה ממנו" ולוותה ואכלה – בעלה חייב לשלם, ו"אם המניעה ממנה" – פטור מלשלם, שכאשר יש הכחשה בעדים אם המניעה ממנו או ממנה, הווי החיוב בריא והפטור ספק, וחזקת חיוב עדיפא. והקשה (באבני אפוד) אנפשיה ממה שכתבו החלקת מחוקק (סימן ע ס"ק מב) והבית שמואל (שם ס"ק לד) על דברי השולחן ערוך (אבן העזר שם) ב"אשה שיצאה מבית בעלה והלכה לבית אחר" מחמת טענה שבבית בעלה מרעים לה, שחייב הבעל לזונה שם אם תבעה מזונות, דהיינו דווקא כשהוכיחה את טענתה שמרעים לה באותו מקום, וכן כתב מרן (שם) בשם תשובת הריטב"א (סימן קנ): מדוע, הא איכא חזקת חיוב? ותירץ דהתם שאני שהבעל מוכן לזונה במקומו. ומרן דחה תירוצו וכתב על פי ההפלאה שהבעל נחשב מוחזק, ולא מהני חזקת חיוב לחייבו במזונות האשה במקום ספק. ובאופן שיש הכחשה ביניהם, והבעל טוען 'ברי' דלא מתדר להו באשמת האשה – גם אם תמצי לומר דאיכא חזקת חיוב במזונות, אי אפשר לחייב את הבעל הטוען ברי שהוא פטור.

והנה דברי הפוסקים הללו אינם נוגעים לדיון הקודם, אם אישה נחשבת מוחזקת במזונותיה, שאלו שני נושאים ושני טעמים נפרדים לזכות את האשה: מוחזקות וחזקת חיוב, שגם אם נניח שאין חזקת חיוב במזונות אישה, או שיש חזקת חיוב אך הבעל פטור במקום ספק מכל אחד מהטעמים שהזכיר לפטור נתבע שטוען טענת שמא – אכתי איכא ספק, ולמאן דאמר שהאשה נחשבת מוחזקת לא יוכל הבעל להוציא את הממון מידה ללא ראיה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מוחזקות האשה בזכות האישית למזונות

עד כאן עסקנו במוחזקות של האשה בנכסי הבעל לעניין תשלום מזונותיה ובחזקת החיוב של הבעל במזונותיה. יש סוג נוסף של מוחזקות: המוחזקות של האשה בזכותה האישית למזונות כל עוד לא הוכח שיש עילה בדין להפסיד לה את מזונותיה או שיש לכל הפחות ספק גמור בזכותה למזונות.

על מוחזקות זו למדנו מתשובת הרמב"ן שהביא הרמ"א (אבן העזר סימן קנד סעיף ג) לגבי בעל המכה את אשתו, שהיא רשאית לעזוב את ביתם והוא חייב במזונותיה. ומרן בתשובתו (שם) דן בדבריו, שכשם שיש לאישה חזקת כשרות כך יש לבעל חזקת כשרות. הרי שאלמלא הייתה לבעל חזקת כשרות, לא היה יכול להפקיע את זכותה של האשה למזונות בטענה בעלמא.

ואין זה נוגע למה שכתב מרן בשם ההפלאה שאין חזקת חיוב במזונות אישה המתחדשים בכל יום, דהתם מיירי בחוב המזונות עצמם, שבכל יום חל על הבעל חיוב חדש לספק לאשתו את מזונותיה. בחוב זה דן מרן שם בדברי החזון איש וההפלאה ומסיק שבנוגע למזונות הווה ועתיד הכול מודים שאין חזקת חיוב על המזונות עצמם, וכשמספק לן אם האשה זכאית למזונות, כמו ב'מגורשת ואינה מגורשת', הבעל פטור, וכמו שהוכיח מדברי הפוסקים שהובאו בנושאי כלים לשולחן ערוך (אבן העזר ריש סימן עז) שדנו בדברי הרא"ם שכתב שאיש שרוצה לגרש את אשתו במקום שנוהג חרם דרבנו גרשום פטור ממזונותיה, שיש סוברים שהיא דעת יחיד ואי אפשר לטעון קים לי כוותה, ויש סוברים שאפשר לטעון קים לי כוותה, ומכל מקום מבואר שבמקום ספק הבעל מוחזק. וכל זאת בחזקת החיוב של האיש במזונות עצמם. אבל בחזקתה של האשה בזכותה למזונות – בזה לא כתב מרן את דבריו שהבעל נחשב מוחזק ונאמן בטענה להיפטר מחוב המזונות.

ורק כשיש ריעותא בחזקתה של האשה בזכותה למזונות, כגון כאשר עזבה את בית בעלה ואיבדה את זכותה למזונות, כמו שכתבו הפוסקים שהביא מרן בתשובתו (שם), וטוענת ללא ראיה שעזבה את בית בעלה כדין, והבעל טוען שעזבה שלא כדין, הבעל המוחזק בממונו נאמן.

אולם באופן שיש לאישה חזקה שמסייעת לטענתה שעזבה את בית בעלה כדין וכי היא זכאית למזונות, חוזרת ונעורה חזקתה שהיא זכאית למזונות. כמו שכתב הרמב"ן (שם) באישה שעזבה את בית בעלה לאחר שהכה אותה, שלא איבדה את זכאותה למזונות.

כך נראה גם מתשובת הריטב"א (סימן קנ) באישה שעזבה את בית בעלה, שאין לה מזונות, שמכלל דבריו נראה כמו שכתבנו שאישה היושבת תחת בעלה מוחזקת בזכותה למזונות, והאיש אינו יכול לערער זכות זו בטענה בעלמא. וכאשר נוצר ספק בזכותה למזונות, כגון ב'מגורשת ואינה מגורשת' או שעזבה את ביתה וטוענת בלי ראיה שיש לה סיבה מספיקה לעשות זאת, והבעל מכחישה – נחתינן לדינא אם היא מוחזקת במזונותיה או

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הבעל מוחזק בממונו. והכרעת מרן שהבעל מוחזק בממונו ואין גם חזקת חיוב כמו בחוב בעלמא, שחיוב מזונות מתחדש בכל יום.

עוד שם: הביא פסק דין של בית הדין הגדול מפי כתבו של בעל הישכיל עבדי (הובא בספרו, חלק ה, אבן העזר סימן נ) שנקט בפשטות שאישה מורדת אינה מפסידה את מזונותיה עד שיעשו בה משפטי מורדת. ומרן חלק עליו וכתב שהאישה הפסידה את מזונותיה מכמה טעמים. הנוגע לענייננו הוא מה שכתב שם שאישה שעזבה את בית בעלה שלא כדין לית לה מזונות.

עוד שם: ציין למה שכתב בספר נעות המרדות (לר"א בן שמעון, עמ' ס) שהאישה נחשבת מוחזקת בנכסי הבעל לעניין מזונותיה מכיון שהשתעבדו לה הנכסים מן התורה בזמן שנשאה. ומרן חלק על דבריו על פי דברי הפוסקים שהובאו לעיל.

אכן יש קצת מקום עיון בתשובת מרן (שם) שהביא את מה שכתב הישכיל עבדי באותו פסק דין שבעל אינו נאמן בטענה שאשתו בגדה בו והוא פטור ממזונותיה, ומרן חלק עליו מן הטעם שכתב בשם ההפלאה דאין חזקת חיוב במזונות אישה. משמע שבעל נאמן בטענה בעלמא להפסיד לאשה את מזונותיה. אולם מכל מהלך דבריו ברור שאי אפשר להפקיע את זכותה של אישה למזונות בטענה בעלמא.

עד כאן עסקנו בחיוב מזונות אישה שלדעת רוב הפוסקים אינם אלא מדרבנן, כפי שהאריך מרן הראשון לציון ביביע אומר (חלק ג סימן יד שם), ודינם כדין חוב בעל פה אף כשעשו עם הבעל קניין תחת החופה, כמו שהאריך מרן (בסימן טז שם), ובעיקר איכא בהו לטעמא שכתב ההפלאה, שמרן סמך עליו סמיכה יתרה, שאין חזקת חיוב במזונות אישה ובמקום ספק אזלינן בתר הבעל המוחזק.

סיכומו של פרק זה

כתב האבני מילואים (סימן סט ס"ק ב) שאישה נשואה היכולה למכור את נכסי בעלה לצורך מזונותיה שלא בבית דין כשהבעל הלך למדינת הים נחשבת מוחזקת בנכסי הבעל לעניין מזונות העבר, כמו שאלמנה היכולה למכור את נכסי בעלה לצורך מזונותיה נחשבת מוחזקת בנכסי הבעל כנגד היתומים לעניין מזונות עבר כשהם אומרים "נתנו" והיא אומרת "לא נטלתי".

המהרש"ם כתב שבמקום שיש ספיקא דדינא אם האישה זכאית למזונות – כגון כשהבעל רוצה לגרשה והיא מסרבת, במקום שנוהג חרם דרבנן גרשום, דפליגי הפוסקים אם יש לה מזונות – יש לומר שהאישה נחשבת מוחזקת כנגד האיש מתרי טעמי: שמזונות הם מתנאי בית דין, ולדעת הב"ח בחוב שהוא מתנאי בית דין אמרינן 'כל העומד לגבות כגבוי', ושמזונות נגבים על ידי בית דין הדיוטות, דליכא למימר בהו 'מי יימר דמזדקקי ליה רבנן', והוי כגבוי לכולי עלמא. וכתב דהני מילי למאן דאמר דמזונות אישה מהתורה, אך לא למאן דאמר דמזונות אישה מדרבנן, דלא אמרינן 'כל העומד' וכו' לעניין דינים מדרבנן.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ושב ודחה את שני הטעמים הנ"ל על פי דברי הש"ך שכתב שחוב שנגבה על ידי שבועה כמו כתובה לא הווי כמאן דגבי ועל פי מה שהוכיח מדברי התוספות בסוטה דלמאי דקיימא לן 'כל העומד ליגדר לאו כגדור' – 'שטר העומד ליגבות' אינו כגבוי אפילו היכא דסגי בבית דין הדיוטות.

מרן בתשובותיו ביביע אומר הוכיח מדברי הרמב"ן, הרא"ש, המאירי, הריטב"א והר"ן שאישה אינה נחשבת מוחזקת במזונותיה.

מרן (שם) הביא ראיה מדברי הרמב"ם ומרן השולחן ערוך בבעל שהלך למדינת הים ואשתו לוותה ואכלה, שיכול לומר "הנחתי לה מזונות". ראיה זו צריכה ביאור, דשאני התם שהבעל לפנינו וטוען ברי שהוא פטור, דשעבוד הגוף בטל וממילא בטלה החזקה מכוח שעבוד הנכסים. אבל כשהיורשים טוענים 'ברי' – הם אינם בעלי הדברים אלא הבעל שמת, והאלמנה כבר הוחזקה בנכסים לצורך מזונותיה.

נחלקו הראשונים באלמנה שתבעה או גבתה את כתובתה והפסידה את מזונותיה, אם היא נחשבת מוחזקת במזונות עבר שלא גבתה. ונראה מדברי מרן בתשובותיו דלמאן דאמר שנחשבת מוחזקת במזונות עבר טעם המוחזקות היא מפני שהאלמנה מוכרת שלא בבית דין ולמאן דאמר שאינה נחשבת מוחזקת במזונות עבר, טעם המוחזקות הוא מתקנת חכמים. ונפקא מינה באישה שמוכרת שלא בבית דין, שלא מצאנו שתיקנו חכמים שתחשב מוחזקת. אומנם גם לדעת הראשונים הסוברים שאלמנה נחשבת מוחזקת מתקנת חכמים יש לומר שאישה – אף היא נחשבת מוחזקת במזונות שהיא זכאית להם מתנאי בית דין.

מרן כתב (שם) שגם אם נניח שהלכה כאבני מילואים שהמוחזקות של האלמנה תלויה באפשרות שיש לה למכור שלא בבית דין אין ללמוד מכך לאישה נשואה, שלדעת כמה ראשונים אינה מוכרת שלא בבית דין ויכול האיש לטעון 'קים לי' כדעתם. ודבריו צריכים עיון קצת, דהא מרן בשולחן ערוך פסק שאישה נשואה מוכרת שלא בבית דין, ואי אפשר לטעון 'קים לי' נגד מרן.

נחלקו האחרונים אם הכלל דאין ספק מוציא מידי ודאי נאמר בחיוב מזונות אישה: החזון איש סובר שהכלל נאמר גם בחיוב מזונות אישה, ולכן כתב שבמקום שיש ספק אם האיש שילם דמי ל'איני יודע אם פרעתיך' וחייב, אלא אם כן יש ספק אם נוצר חיוב. ההפלאה סובר שכלל זה לא נאמר בחיוב מזונות אישה שמתחדש בכל יום. ומרן בתשובתו כתב שבמזונות עתיד אפשר שהחזון איש מודה להפלאה.

מחלוקת האחרונים אם הכלל דאין ספק מוציא מידי ודאי נאמר בחיוב מזונות אישה היא גם באופן שהאישה עזבה את בית בעלה וטוענת שהאיש גרם והאיש טוען שהאישה גרמה: לדעת בעל אבני האפוד יש חזקת חיוב, והטעם שהאישה צריכה להוכיח את טענתה הוא מפני שהאיש מוכן לזונה במקומו. ומרן בתשובתו כתב על פי ההפלאה שאין חזקת חיוב במזונות אישה שמתחדשים בכל יום.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מבואר בראשונים שאישה מוחזקת בזכותה האישית למזונות, והאיש לא יכול להפקיע זכות זו בטענה בעלמא, כגון כשטוען שנאפה והפסידה את מזונותיה. לכן איש שהכה את אשתו עד שעזבה את ביתם חייב במזונותיה. ואף לדעת ההפלאה שאין חזקת חיוב במזונות אישה – הני מילי לגבי החיוב של האיש לזון בפועל [=החיוב הספציפי כנגד טענת פירעון למשל] ולא לגבי הזכות [הכללית] של האישה למזונות שעומדת בתוקפה עד שיש ריעותא או ספק גמור כמו במקרה של אישה שעזבה את בית בעלה וטוענת שהאיש גרם לה לעזוב, שעליה להוכיח את טענתה, וגם כשיש ריעותא – אם האישה מוחזקת בכשרות מהניא חזקת הכשרות לבטל את הריעותא, והדרא חזקת האישה בזכותה למזונות לדוכתא.

כתב מרן בתשובתו שאישה שעזבה את בית בעלה הפסידה את מזונותיה, אף על פי שלא נעשו בה משפטי מורדת, ודלא כמי שחלק בעניין.

מוחזקות האישה בזכותה לכתובה ותוספת כתובה כנגד מוחזקות הבעל בממונו

הנה לכאורה חיובי עיקר ותוספת כתובה, דליכא בהו לכל הטעמים הללו שכתבו הפוסקים לחייב ולפטור את האיש במזונות האישה, דינם כמו כל חוב בשטר וחוב בעלמא. כך לכאורה. אלא שבדברי הפוסקים מצאנו מערכה שלמה – יש סוברים שכתובה עדיפה מכל שטר ויש סוברים שגרעה מכל שטר. מרן הראשון לציון ביביע אומר (חלק ב' אבן העזר סימן ח' וחלק י' חושן משפט סימן כ') ובשני פסקי דין שנתנו בשבתו בבית הדין הגדול (בשבתו עם הדיינים הגאונים: הרי"ש אלישיב והר"ס חוגי עבודי, שפורסם בפסקי דין רבנים חלק ו' עמ' 97 ואילך, ובשבתו עם הדיינים הגאונים: הר"א גולדשמידט הר"ש ישראלי, שפורסם בפסקי דין רבנים חלק ו' עמ' 344 ואילך) נקט לשון קצרה, ואנו נרחיב ונברר את מסקנתו להלכה.

והנה הא שבעל אינו נאמן להפסיד את כתובת אשתו בטענה בעלמא הוא דין פשוט שמפורש בכמה מקומות במשנה ובגמרא, שכתובה – דין שטר לה, וחלק גדול מדיני שטרות נלמדו מדינים שנאמרו בכתובה כמו דין פוגם ופוחת שטרו, עד אחד מעיד שהוא פרוע ועוד, וטענת 'פתח פתוח' תוכיח, שאלמלא 'חזקה דאין אדם טורח' וכו' והטעם שאמרה הגמרא שכתובה מתקנת חכמים והם אמרו להאמינו – לא היה הבעל נאמן בה. ואף לדעת הרא"ש (כתובות פרק א' סימן יח) והר"ן (על הרי"ף, כתובות ג' ע"ב מדפיו) בשם הרמב"ן שכתב שטענה זו נשמעת גם לעניין תוספת הכתובה, שאינה מתקנת חכמים, אין זה משום שיש ריעותא בחזקת החיוב של האישה בתוספת הכתובה אלא מטעם מיוחד שכתבו הראשונים, שיש אומדנה שהבעל לא היה מתחייב אם ידע שימצא 'פתח פתוח' ודמי לתנאי בשטר, דעל התובע להוכיח שהתקיים כדי שיגבה את שטרו. ואדרבה, הר"ן שם נתן טעם להא דבעל אינו נאמן להפסיד לאישה את תוספת הכתובה בטענת 'פתח פתוח' כדי שלא יהיו בנות ישראל הפקר, שבטענה בעלמא יפסידו את זכותן. ראה בהרחבה על כל זה בתשובת מרן ביביע אומר (חלק ב' שם).

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הדיון הוא בעיקר במקום שיש ספק וריעותא בכתובה: מי עדיף, האיש שמוחזק בממונו או האשה שמוחזקת בכתובתה?

מצאנו בגמרא ובפוסקים כמה טעמים להעדיף כתובה על שאר שטרות. מרביתם נאמרו בראשונים ובאחרונים שדנו בסוגיית הגמרא בבבא בתרא (קלב ע"ב), בדינא דאיש שחילק את כל נכסיו לבניו ונתן לאישה קרקע כלשהי, שדינה של האישה שהפסידה את כתובתה. ומבטיח לן בבריא שחילק נכסיו היאך? ונשאר בתיקו. וכתב הרי"ף (בבא בתרא ס ע"א מדפיו): "בעי רבא בבריא היאך [...] תיקו, הלכך מוקמינן כתובה אחזקה, ועל הבעל להביא ראיה דמחלה." והביאו הבית יוסף (אבן העזר סימן קו) ותמה איך לא הביא הרא"ש דבריו.

האחרונים דנו בדברי הרי"ף: מהרי"ט (חלק א סימן קיט) כתב "שאין זו נוסחה אמיתית" או שזו נוסחה ראשונה, שאחר כך שונתה, הוכיח מהא דהרא"ש לא הביא את דברי הרי"ף האלה, כנ"ל בבית יוסף, וכתב שגם הנימוקי יוסף שם לא דן בהם. וכן כתב מהריב"ל (סימן פב). גם בדעת הרמב"ם יש שינוי בין מה שכתב בפירוש המשנה (פאה פרק ג משנה ז) כדברי הרי"ף לפנינו, למה שכתב בהלכותיו (הלכות זכייה ומתנה פרק ו הלכה ט), ובמגיד משנה (שם) כתב שהרמב"ם חזר בו ממה שכתב בפירוש המשנה, וכן פסק השולחן ערוך (אבן העזר סימן קו סעיף א) כדעת הרמב"ם בהלכותיו. אולם רבים מן האחרונים סברו וקיבלו שזו דעת הרי"ף: כן כתבו הבית שמואל (סימן קו ס"ק ג) והגר"א (שם ס"ק ב) והש"ך בתקפו כהן (סימן קל) ורבי עקיבא איגר בהגהותיו על שולחן ערוך (חושן משפט סימן סה) ובאמרי בינה (דיינים סימן מו) כתב שהר"י מיגש, תלמידו הגדול של הרי"ף, כתב כדברי הרי"ף לפנינו [וראה להלן], ומינה מוכח דלאו טעות היא. מאידך גיסא בבאר הגולה (אבן העזר שם אות ג) כתב שפסק השולחן ערוך (שם) הוא כדעת הרי"ף, הרא"ש והרמב"ם.

עוד בראשונים: בהגהות אשר"י (בבא בתרא פרק ח סימן לד) כתב בשם רבנו ברוך מארץ יוון שבבריא שחילק נכסיו – מספקא לא מפסידה האישה את כתובתה. וכן כתבו ר"י מיגש ויד רמ"ה בחידושיהם לבבא בתרא (שם). וביד רמ"ה הוסיף: "אוקי שטר כתובה אחזקתיה דכל ספיקא דממונא כדמעיקרא מוקמינן לה." ובאמרי בינה (שם) ציין למה שכתב הר"י מיגאש ז"ל בתשובה (סימן קעב) בשם "רבינו", וכתב שכנראה שהוא הרי"ף, דמוקמינן השטר על חזקתו אפילו כשיש ספק גמור ד'תרי ותרלי', ודלא כמו שהעלה הש"ך (סימן מו ס"ק קא וסימן עא) דאין מוציאים ממון בשטר כזה.

עוד בראשונים: המרדכי בתלתא דוכתי כתב ש'שטר העומד ליגבות כגבוי דמי':

ביבמות (סימן נב) בסוגיית עקרה שלא ילדה עשר שנים לשני אנשים, דאיכא חזקה דרבי בתרי זימני שהיא עקרה, כתב דבכל זאת גובה כתובתה מן השני וכתב בין טעמיו: "ותו דקיימא לן (שכל) 'שטר העומד ליגבות כגבוי דמי' כו' [כבית שמאי] גבי ספק דתנן [סוטה דף כד] 'מתו בעליהן עד שלא' כו'."

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בהלכות נדה (סימן תשל"ה) כתב בשם הראב"ה, בדין אשה שרואה דם מחמת תשמיש שאינה מפסידה את כתובתה, בין השאר מן הטעם: "עוד מספק לא תפסיד כתובתה דקיימא לן כבית שמאי דאמרי 'שטר העומד ליגבות כגבוי דמי' בסוטה ובהחולץ ובהשולח ובסוף פרק האשה שנפלו."

ובכתובות (סימן שח), בתשובה לשאלה על אשה שמת בעלה ללא בנים וילדה בן שהוא ספק בן קיימא ותובעת את כתובתה, כתב דאיכא רוב נשים יולדות ולד קיימא, ורוב זה שכיח טובא ומהני להוציא ממון. וכתב:

וכל שכן הכא להחזיק – 'שטר העומד ליגבות כגבוי דמי'. ועוד ראייה דגבי כתובה אולינן בתר רובא פרק הבא על יבמתו "לשלישי לא תנשא" [...] אבל משני אית לה כתובה", אלמא: אף על גב דלגבי איסורא מחזקינן בתרי זימני הויא חזקתה עקרה, לגבי ממון לא הויא מוחזקת עד תלתא זימני. וטעמא דעקרות כדפירש ר"י ז"ל התם, דאולינן בתר רובא ורוב נשים שאינן עקרות יולדות בתרי זימני, וכתובה היינו טעמא דאלימ מעשה בית דין דכתובה כמחזקת היא.

ובפשטות משמע במרדכי שכתובה נחשבת מוחזקת מתרי טעמי, משום ששטר העומד לגבות כגבוי דמי ומשום שהכתובה היא מעשה בית דין. וטעם זה מהני גם נגד רוב.

אכן בשלטי גבורים (בבא מציעא סז ע"א מדפי הרי"ף) כתב שהמרדכי פוסק כבית שמאי בכתובה בלבד מטעמא שהיא מעשה בית דין. ולפי דבריו, שני הטעמים שכתב המרדכי בכתובות – חד הם. דברי השלטי גבורים הובאו להלכה בכנסת הגדולה (כללי קים לי אות מו), שכתובה כמעשה בית דין היא, וכמאן דגביא דמי ובשבות יעקב (חלק ב כללי קים לי), וכן כתב הב"ח (חושן משפט סימן סז) בתירוץ השני בדעת המרדכי. וכן כתב מהרש"ם (חלק ג סימן שנג) בדעת המרדכי והב"ח והוסיף שכן דעת הרא"ש (בבא בתרא פרק ט סימן ג) לגבי נכסים מועטים, שכתובת האלמנה שהיא מעשה בית דין כמאן דגביא דמיא וממעטה.

אולם במהרי"ק (שורש צב) כתב להדיא שהמרדכי פוסק כבית שמאי בכל שטר חוב. גם בראב"ה שם מוכח כן, שכתב דקיימא לן הלכה כבית שמאי וציין לדברי הגמרא ביבמות (לח ע"ב) שביארה את דברי בית שמאי במשנה ד"נפל הבית עליו ועל אביו, והיו עליו [על הבן] כתובת אשה ובעל חוב", דיחלוקו משום ש'שטר העומד ליגבות – כגבוי דמי', וקאי נמי אשטר חוב כדאיתא ברש"י שם, וכן ציין לדברי הגמרא בגיטין (לז ע"א) בסוגיית פרוזבול, דאיתא שם שלבית שמאי דסבירא להו 'שטר העומד ליגבות כגבוי' אין שביעית משמטת שטר חוב.

ביאור אחר במרדכי יש בתירוץ הראשון של הב"ח (שם) שכתב שהמרדכי לא פסק כבית שמאי אלא כתב דאליבא דבית שמאי פשוט שהאישה נחשבת מוחזקת בכתובתה, אך לא סמך על דבריהם אלא על מה שכתב קודם לכן שאין ספק כלל שהאישה זכאית לכתובה. ובמהרש"ם (שם) הוסיף ביאור להא דכתובה ומזונות אישה, שהם תנאי כתובה, כמעשה בית דין וכמאן דגביין דמו וכתב דהא דקיימא לן ד'שטר העומד ליגבות לאו כגבוי דמי' הוא משום שצריך בית דין ו"מי ימר דמזדקקי ליה", ובגמרא בשבת (מו ע"ב) מבואר

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

שבבית דין הדיוטות לא אמרינן "מי יימר דמזדקקי ליה", והוא הדין וקל-וחומר בגביית כתובה ומזונות אישה, דמוכרת ללא בית דין, דכמאן דגביין דמו. ולדבריו צריך לומר שבית הלל החולקים על בית שמאי במתו הסוטות עד שלא שתו, שהפסידו את כתובתן, סוברים 'שטר העומד ליגבות לאו כגבוי דמי' גם במקום שלא צריך בית דין מומחין. ולעיל הבאנו את תשובת המהרש"ם בהרחבה, ואת מה שכתב במסקנתו דהאי טעמא ליתא.

עוד בראשונים: בטור (חושן משפט סימן יב) הביא את דעת רבנו ישעיה בבעל שטר שמחל על השטר שבידו, דלא מהני בלי קנין. ובב"ח (שם) כתב: "סבירא ליה להר"ר ישעיה דהלכה כבית שמאי (יבמות לח, ב) ד'שטר העומד לגבות כגבוי דמי', כדעת רוב פוסקים וחשיב התובע מוחזק."

בברכי יוסף (שם ס"ק יד) דן בארוכה בדברי הב"ח, חלק עליו וכתב שרבנו ישעיה לא פסק כבית שמאי ושטעמו אינו משום ששטר חוב 'כגבוי דמי' אלא משום שבעל שטר שמוחל ומחזיק את השטר בידו אינו גומר בדעתו למחול אלא משטה בלווה. עוד ביאר בשם האחרונים שרבנו ישעיה מייירי במחילה על ידי פשרנים שיש בה פחות גמירות דעת מכל מחילה. ולעולם מחילה גמורה מהניא ללא קנין, דהשטר 'לאו כגבוי דמי'.

עוד בראשונים: הרא"ש (כתובות פרק ד סימן ג) כתב לגבי אשה קטלנית תרי זימני שאסורה להינשא ולא הפסידה כתובתה מן השני.

הב"ח (אבן העזר סימן ט) הביאו וכתב:

וטעמא כדפרישית התם משום דלענין ממון לא סמיכין אחזקה דתרי זימני עד דאיתחזק בג' כדאשכחן בשור המועד דלכולי עלמא לא איתחזק עד תלתא זימני.

והקשה הב"ח: הא לא אזלינן בממון אחר הרוב? ותירץ:

ואפשר דכיון דשטר כתובה בידה, שטר העומד לגבות כגבוי דמי, וחשיבה האשה מוחזקת]ת[בממון ולפיכך אזלינן הכא טפי בטר רובא דלאו קטלנית היא ויש לה כתובה והכי איתא בפרק החולץ (סוף דף לח) דבכתובה ודאי שטר העומד לגבות כגבוי דמי.

ובשער אפרים (סימן ע) כתב שרק באופן שיש רוב כנגד חזקה דרבי השנויה במחלוקת כתב הב"ח שהשטר כגבוי דמי. ובברכי יוסף (אבן העזר שם) הוכיח שאין זו כוונת הב"ח, אלא שמחלק בין שטר חוב לכתובה שהיא כגבויה מתרי טעמי, דאית בה חינא ושהיא מעשה בית דין, כמו שכתב הב"ח בחושן משפט (סימן סז) וכן"ל בדעת המרדכי והשלטי גבורים.

עוד בראשונים: מהרי"ק (שם) יישב את מנהג ספרד שהובא בטור (חושן משפט סימן סז) שלא לעשות שטר פרוזבול על פי מה שכתב המרדכי שהלכה כבית שמאי ששטר העומד ליגבות כגבוי דמי ושביעית לא משמטת את החוב שבו. מדברי המהרי"ט (חלק א סימן קיט) והב"ח (שם) והברכי יוסף (שם) משמע שזו דעת מהרי"ק להלכה. ובאמת המעיין בדבריו יראה שלא הכריע כתירוץ זה אלא כתב שזו הלכה רופפת ויש ללכת אחרי המנהג, ובמקום שנהגו שלא לעשות פרוזבול סומכים על דעה זו, אבל באשכנז ובכל מקום אחר נקטו שהעיקר להלכה כבית הלל ד'שטר העומד ליגבות לאו כגבוי דמי'.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

והאחרונים הקשו על הרי"ף והגהות אשרי שמפורש בדבריהם לכאורה שאישה מוחזקת בכתובתה: הא פליגי בזה בית שמאי ובית הלל במשנה בסוטה (כד ע"א) ב"מתו בעליהן" של נשים סוטות שבעליהן קינו להן ונסתרו, "בית שמאי אומרים: נוטלות כתובה ולא שותות, ובית הלל אומרים" או שותות או לא נוטלות כתובה", ובגמרא (שם כד ע"ב – כה ע"א) מבואר דפליגי אם שטר הכתובה 'העומד ליגבות' 'כגבוי דמי' או 'לאו כגבוי דמי', ובכל מקום הלכה כבית הלל. ובמהרי"ט (שם) כתב שכן דעת כל הפוסקים. ועיין בברכי יוסף (שם) בשם שבות יעקב שמה שכתוב בב"ח (חושן משפט סימן יב) שלדעת רוב הפוסקים 'שטר העומד ליגבות כגבוי' הוא טעות סופר, וצריך להיות "לאו כגבוי".

ביאורי האחרונים בדעת הרי"ף

באחרונים מצינו כמה ביאורים בדעת הרי"ף:

ביאורו של הש"ך בתקפו כהן (סימן קל): לכולי עלמא בעל חוב שיש לו שטר מעליא נחשב מוחזק, והשטר הווי כמאן דגבי, ואף בעל חוב שיש לו שטר מעליא שיש לגביו ספק חיצוני, כגון תביעת ממון אחרת בין התובע בשטר לנתבע, נחשב מוחזק, והשטר הווי כמאן דגבי. ולכולי עלמא בעל חוב שיש לו שטר שיש ספק בתוקפו אינו נחשב מוחזק, והשטר לא הווי כמאן דגבי. מחלוקת הראשונים היא בשטר שיש ספק אם הוא נמחל, כמו במקרה שבגמרא בבבא בתרא (שם) שבריא חילק את כל נכסיו ואשתו שמעה ושתקה, ומספקא לן אם מחלה: לדעת הרי"ף ספק במחילה הוא ספק חיצוני והשטר הוא שטר מעליא, ולכן האישה מוחזקת והשטר הווי כמאן דגבי. ולדעת החולקים על הרי"ף ספק במחילה הוא ספק בתוקפו של השטר, ולכן האישה אינה מוחזקת והשטר לא הווי כמאן דגבי.

וקצת צריך עיון על הש"ך שכתב ששטר מעליא הווי כמאן דגבי, ובחושן משפט (סימן יב ס"ק יז) תמה על הב"ח שכתב שרבנו ישעיה (שהובא בטור שם) סובר 'שטר העומד ליגבות כגבוי', על אף שמדובר בשטר מעליא. ובקצות החושן (סימן יב ס"ק א) יישב את קושיית הש"ך על הב"ח על פי יסוד זה שהובא גם בכנסת הגדולה (חושן משפט סימן פב, כללי 'מגו' הגהות הטור אות נז) ששטר מעליא הווי כגבוי לכולי עלמא.

ביאורו של קונטרס הספקות (כלל ז אות א): לכולי עלמא בעל חוב שיש לו שטר מעליא נחשב מוחזק בנכסי החייב – ומבואר בדבריו שאין חילוק בין שעבוד שנוצר על ידי הלוואה כמו בשטר חוב בעלמא לשעבוד שנוצר על ידי התחייבות ותקנת חכמים כמו בכתובה, ובכל אופן בעל שטר מעליא נחשב מוחזק, והחייב נחשב תופס שלא ברשות את הממון שהוא חייב לשלם לבעל השטר. ומחלוקת הראשונים היא בדיני תפיסה שלא ברשות במקום 'תיקו': לדעת הרי"ף תפיסה כהאי גוונא מועילה, ולדעת החולקים על הרי"ף תפיסה כהאי גוונא לא מועילה.

ביאור שו"ת מהרי"ט (חלק א סימן קיט): לכולי עלמא במקום שיש ספק בעל השטר אינו נחשב מוחזק, דקיימא לן כבית הלל ש'שטר העומד ליגבות לאו כגבוי דמי'. ולכולי עלמא במקום שיש ספק ובעל השטר טוען ברי והנתבע שמא – מהניא טענת ברי להכריע

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

את הספק בהדי חזקת חיוב, דאין ספק מוציא מידי ודאי. ולכולי עלמא במקום שיש ספק גמור, כמו בסוטה שנסתרה שהתורה עשאתה ספק, לא מהניא טענת ברי. מחלוקת הראשונים היא במקום שיש ספק רגיל, ובעל השטר טוען טענת ברי גרועה, כמו במקרה שבגמרא בבבא בתרא (שם), שהספק מוכח מתוך מעשיה של האישה ששתקה כאשר הבעל חילק את נכסיו לבניו: לדעת הרי"ף טענת ברי של האישה מהניא בהדי חזקת חיוב, ולדעת החולקים על הרי"ף טענת ברי של האישה לא מהניא בהדי חזקת חיוב.

ביאור האמרי בינה (שם) והאור שמח (הלכות זכייה ומתנה פרק ו הלכה ט): לכולי עלמא 'שטר שעומד ליגבות לאו כגבוי דמי' כדעת בית הלל, וכאשר יש ספק בתוקפו של השטר בעל השטר אינו נחשב מוחזק כיוון דלאו כמאן דגבי דמי. ומחלוקת הראשונים היא באופן שאין ספק בתוקפה של הכתובה אלא בנכסים המשועבדים לה – כמו במקרה שבגמרא בבבא בתרא (שם), דמבעיא לן אם שעבוד הנכסים שהיו לבעל בזמן שחילק את נכסיו לבניו פקע, אך חוב הכתובה לא פקע, והבעל והנכסים שיקנה מכאן ולהבא משועבדים לחוב זה (עיין שולחן ערוך אבן העזר סימן קו סעיף א) – בכהאי גוונא נחלקו הראשונים: הרי"ף סובר שעל ידי שטר כתובה ששעבודו תקף נחשבת האישה מוחזקת בנכסים של הבעל בשעת חלוקת הנכסים. והחולקים על הרי"ף סוברים שהאישה אינה נחשבת מוחזקת בנכסים של הבעל על ידי כתובה זו. אולם באמרי בינה (שם) ציין למה שכתב הר"י מיגש בתשובה דלעיל בשם "רבינו" – ככל הנראה הרי"ף – שאף בספיקא דתרי ותרי קיימא לן שבעל השטר מוחזק, ולפי דבריו ליתא לביאור זה.

ביאורו של רבי עקיבא איגר (בבא מציעא שם): לכולי עלמא 'שטר העומד ליגבות לאו כגבוי דמי', כדעת בית הלל. ומחלוקת הראשונים אינה ייחודית דווקא לחוב בשטר ולכתובה אלא נוגעת לכל חוב שיש ספק אם נמחל: הרי"ף סובר כדעת הרשב"א בתשובה (חלק ו סימן ה) והמהרד"ך (בית ב חדר ז) וכפי שפסק רמ"א (חושן משפט סימן סה סעיף כג) שספק במחילה לא מהני לבטל ודאי חיוב, שחייב הטוען שהחוב נמחל דמי למי שטוען שקיבל מתנה, שצריך להוכיח את טענתו. בעניין זה יש הרחבה להלן.

בעל שטר נחשב מוחזק אף על פי שהשטר אינו נחשב כגבוי

גם אם תמצי לומר 'שטר העומד ליגבות לאו כגבוי דמי', יש משמעות בראשונים שבעל השטר נחשב מכל מקום מוחזק.

הרשב"א (בתשובות המיוחסות סימן ק; ובשינוי לשון בחלק ב סימן רנד) כתב וזו לשונו:

אלא דטעמא דרמי בר חמא משום דמוחזקת היא. והכי איתא בירושלמי [עיין כתובות פרק ט הלכה ז ושבויעות פרק ז הלכה ז], דגרסינן התם "אמר רבי זעירא [...] כתובה אשה – הוחזקה בידה לגבות כמי שגבת [...] ", ולא "כמי שגבתה" ממש קאמר, דליכא למימר דשבקי בית הלל ועבדי כבית שמאי, אלא כדאמרן.

ובברכי יוסף (שם) כתב שיש סתירה בין תשובה זו לתשובה אחרת של הרשב"א (חלק ב סימן רסט) שהביא מרן הבית יוסף (חושן משפט סימן מב) שבה כתב להדיא שבעל

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

השטר אינו נחשב מוחזק. וכן כתב בכנסת הגדולה (בכללי קים לי אות מה ובסימן פב כללי 'מגו' הגהות הטור אות נז) בפשטות שבעל השטר אינו נחשב מוחזק וכתב שראיית הרשב"א מן הירושלמי אינה מוכרחת.

אולם באחרונים הובאו דברי הרשב"א (שבמיוחסות) להלכה:

הש"ך בתקפו כהן (סימן קל) כתב שדבריו תואמים לדברי בעל התרומות (שער כא חלק ג סימן ב), הטור (חושן משפט סימן פב), תוספות בבבא בתרא (לב ע"ב), מהר"ם רקנטי (סימן רמח) ושאר פוסקים שכתבו ד'מגו' בהדי שטר לא נחשב 'מגו להוציא', דכיון שהשטר כשר כאילו הממון מוחזק ביד המלוה, ודלא כמהר"ד בן לב [בקונטרס עניינים שצורף לשו"ת אביו – מהר"י בן לב] שכתב שאיננו מוחזק. ומבואר בש"ך שיסודו של הרשב"א יציב וקיים, וכל עוד השטר לא התערער בעל השטר נחשב מוחזק בממון של הנתבע.

יסוד זה שבעל שטר מעליא אינו נחשב 'מוציא' מוסכם גם על הכנסת הגדולה (כללי 'מגו' שם) שדן בדברי הראשונים ב'מגו' במקום שטר, וכתב במסקנת דבריו:

וכללן של דברים כל שהשטר לא הוי שטרא מעליא אלא בטענת 'מגו' הוי 'מגו להוציא' ו'מגו להוציא' לא אמרינן, אבל כל שהשטר הוי שטרא מעליא בלא טענת 'מגו' אמרינן 'מגו', דלא הוי 'מגו להוציא'.

וצרך עיון מאי שנא בעל שטר שיש לו 'מגו', שנחשב מוחזק, מכל בעל שטר אחר שלדעת כנסת הגדולה אינו נחשב מוחזק, כמו שכתב הברכי יוסף בשמו. ואין לומר שדברי כנסת הגדולה בשטר בעלמא נאמרו באופן שיש ריעותא בשטר, דהא בכהאי גוונא לא פליג הרשב"א שבעל השטר אינו נחשב מוחזק, דקיימא לן כבית הלל דלאו כגבוי דמי כמו שכתב הרשב"א שם. ומכל מקום מבואר שלדעת הש"ך הסובר שדברי הרשב"א מוסכמים, הני מילי בשטר מעליא דומיא דשטר דמהני ביה 'מגו להוציא'. וכן כתב קצות החושן (שם) שדברי הרשב"א בתשובה זו נאמרו בשטר מעליא ובאותם אופנים שכתב כנסת הגדולה (שם) שהשטר כמאן דגבי.

ובנחל יצחק (סימן יב ענפים א–ג) כתב שהם דברי התוספות בסוטה (כה ע"ב) שהקשו על מאי דקיימא לן כבית הלל ד'שטר העומד ליגבות לאו כגבוי דמי' ממאי דאיתא בגמרא (בבא מציעא קי ע"א וע"ב) בקרקע של לווה שמת, שהשביחה, ובעל חוב אומר "אביכם השביח", והיורשים אומרים "אנו השבחנו", דקרקע כמאן דגביא דמי, ובעל החוב מוחזק בשבח? ותירצו דהתם החוב ודאי, והשעבוד בעל החוב על הקרקע ודאי, ומכוחו הוא מוחזק בשבח שהוא ספק משועבד.

וכתב הנחל יצחק שכן כתב הנודע ביהודה (תניינא חושן משפט סימן לב) מסברא דנפשיה ושכן דעת השולחן ערוך (חושן משפט סימן פח סעיף כח) והש"ך (שם ס"ק מט), שלכן נפסק שמודה בשטר חוב אינו 'מודה במקצת', שחוב שבשטר שהנתבע מודה בו הוא כמאן דגבי והוי 'הילך'.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אולם כתב הנחל יצחק שדין זה אינו מוסכם, שבתוספות בבבא מציעא (שם ע"ב) יש ביאור נוסף לדברי רבי יוחנן שבעל החוב מוחזק ועל היתומים להביא ראיה, דמיירי בקרקע שהיא אפותקי. ולפי תירוץ זה בשעבוד בעלמא, גם כשהחוב ודאי בעל החוב אינו נחשב מוחזק בקרקע. והרמב"ם (הלכות מלווה פרק כא הלכה ז) והשולחן ערוך (חושן משפט סימן קטו סעיף ה) פסקו כתירוץ קמא (כתירוץ התוספות בסוטה), והסכימו עימם הש"ך והתומים (שם). והטור והרמ"א (שם) פסקו כתירוץ בתרא (כתוספות בבא מציעא) דרק בעשאו אפותקי בעל החוב נחשב מוחזק בקרקע.

והביא עוד ראיה מהגמרא בגיטין (לז ע"א וע"ב) שבתחילה נאמר שם שחוב בשטר אינו משמט, ובמסקנת הסוגיה אמר רבי יוחנן "וכי מפני שאנו מדמים" וכו', הרי שחוב בשטר מעליא לאו כגבוי דמי ומשמט. עוד ראיה מהדין של ירושת בכור, דקיימא לן (שולחן ערוך חושן משפט סימן רעח סעיף ז) שחוב שבשטר אינו נחשב 'מוחזק' ובכור אינו נוטל בו פי שניים, אף על פי שהוא שטר חוב מעליא.

ובמסקנת דבריו הכריע הנחל יצחק להלכה כטור וכרמ"א, וכתב שאפשר שגם הרמב"ם והשולחן ערוך סוברים כמותם להלכה [בעיקר הדין ד'לאו כגבוי דמי'], ומה שכתבו שבעל החוב נחשב מוחזק נגד היורשים היינו משום שלאחר מות הלווה עיקר השעבוד הוא על הקרקע שירשו היתומים, ולא על היתומים עצמם או על מטלטלין שירשו.

גם הברכי יוסף (חושן משפט סימן יב שם [וציין שכן כתב גם בסימן סז, אך לא זכינו לאורם של דבריו שם, ועיין עוד בדבריו בחיים שאל חלק א סימן פג]) הסיק שהעיקר להלכה שגם שטר מעליא לא עושה את בעל השטר למוחזק, שהעיקר כדברי התוספות בבבא מציעא שרק באפותקי בעל השטר נחשב מוחזק [ויש לפרש שגם כוונת התוספות בסוטה היא רק בכהאי גוונא], ודלא כרשב"א (בתשובה שם).

כשיש ספק במחילה – ידו של מי על התחתונה, של בעל השטר או של החייב בשטר?

מסקנת הפרק הקודם היא שגם בשטר מעליא איכא פלוגתא דרבוותא אם בעל השטר נחשב מוחזק. אומנם כתבנו לעיל, ונרחיב כאן, שיש פוסקים הסוברים שטענות מסוימות שטוען הנתבע המוחזק בממונו הן טענות גרועות שמוטל על הנתבע להוכיחן.

כך כתב הרשב"א (בשו"ת חלק ו סימן ה):

ועוד מה שטען הטוען דמן הסתם ידה על התחתונה [...] מסתברא דבמקום זה הבעל קרוי בעל השטר וידו על התחתונה לפי שהבעל לא פרע לה כלום, והיא – משלה היא מוחלת, וכל מקבל מתנה או לוקח קרוי בעל השטר להיות ידו על התחתונה. ואינו דומה למה שאמרו בפרק גט פשוט "אמר רבא: 'שטר לי בידך [צ"ל כלפנינו בגמרא (שהמלווה מודה): לך בידך] פרוע' – הגדול פרוע והקטן אינו פרוע" – שאני התם שהלווה פרע, וכיון שהמלווה מודה שפרע לו שטר אחד, אם טען שלא פרע אלא הקטן – עליו להביא ראיה. אבל בנותן או מוחל שטר שיש לו על ראובן. י"ל דראובן מקבל מתנה הוא ועליו להביא ראיה מה נתן לו או מחל לו.

הרשב"א מחלק בין טענה על מחילה או מכירת זכויות בכתובה, שאינה מערערת את חזקתה של האישה בכתובה אלא יוצרת לבעל זכות להיפטר מהכתובה, ועליו להוכיח את

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

זכותו, לבין טענת פירעון שמערערת את חזקתה של האישה בכתובה, ולכן ידה על התחתונה.

ברשב"א שם מיירי בבעל הטוען שהאישה אמרה לשון מחילה ויש לפוטרו ממזונותיה. ומבואר שם שאף שהאישה לא טוענת ברי שלא מחלה ואף שחייב הבעל במזונות אישה אינו דומה לחוב שבשטר – ידו של הבעל הטוען שהאישה מחלה על זכויותיה על התחתונה.

כעין זה כתב מהרד"ך (בית ב חדר ז) – הובא ברמ"א (חושן משפט סימן סה סעיף כג) – במוחל לחברו על שטר חוב שבידו, ויש לו שניים – גדול וקטן, שהקטן מחול. וכתב הסמ"ע (שם ס"ק עו): "המחילה הוויא לה כמתנה, והזוכה הוא הבא להוציא מיד הנותן ועליו להביא ראיה." ובש"ך (שם ס"ק עח) חלק על הרמ"א וכתב שטענת שמא של הלווה המוחזק בממונו היא טענה מעליא, והמלווה אינו מוציא מהלווה את החוב שבשטר הגדול שספק אם נמחל. וכתב הש"ך שגם לדעת הרד"ך הא דבעל השטר מוחזק הוא באופן שהלווה מחל בחינם, אבל כאשר הלווה מחל תמורת תשלום – דמי למכר.

ובקונטרס הספקות (כלל ז אות א) ובאמרי בינה (דיינים סימן מו) ובבית מאיר (סימן סו סעיף ג) כתבו שדברי הרד"ך הם דברי הרשב"א (שם) שחילק בין מחילה למכר. ובקונטרס הספקות הוסיף ביאור על פי שיטתו שלווה נחשב תופס שלא ברשות על הממון שלווה, ולכן: כשיש ספק פירעון – הלווה נחשב מוחזק בממונו, שהממון הושב למלווה; וכשיש ספק מחילה בעל השטר נחשב מוחזק, שהלווה תופס בממון שלא ברשות.

בדומה לזה כתב הרדב"ז (חלק א סימן שסד):

והו' דלא אמרינן ככהאי גוונא "לא מפקינן ממונא מספיקא", כיון שהחוב הוא מבורר צריך שלשון המחילה יהיה גם כן מבורר. ושמור זה שהוא עיקר גדול בדיני ממונות. הילכך הדבר ברור אצלי שאם היה הדבר בסתם וחזרה בה, שחוזרת לכתובתה.

מין הביא את דברי הרדב"ז בפסקי הדין הנ"ל בהדי דברי הרשב"א הנ"ל, ונראה שיסוד הדברים אחד הוא. ומבואר ברדב"ז שדין זה אינו קשור לדיון אם 'שטר העומד ליגבות כגבוי דמי', שכן דין זה נכון גם בחוב בעל פה משום שספק מחילה לא מערער חוב ודאי.

וכן כתב נתיבות המשפט (סימן כה) בכללי תפיסה (אות יא) דכל שקונה מחמת הלשון שנאמרה – אינו קונה אלא את מה שהוא ברור בלשונו ולא את מה שיש בו ספק.

גם בבית שמואל (סימן סו ס"ק ט, ועיון בית מאיר שם) ובחידושי רבי עקיבא איגר (בבא מציעא עו ע"א) מבואר שספק במחילה לא מפקיע את חוב הכתובה. וכתב הבית מאיר שהבית שמואל סובר כדעת הרמ"א (בחושן משפט סימן סה). ומבואר בבית מאיר שדין זה הוא דין העומד בפני עצמו ואינו תלוי בדין של לווה האומר "איני יודע אם פרעתיך", שחייב לשלם משום שאין ספק מוציא מידי ודאי, שבדין זה של ספק מחילה – גם כשהמלווה לא טוען ברי שהחוב לא נמחל, הלווה חייב לשלם. (אולם רבי עקיבא איגר כתב [שם] שהמלווה צריך לטעון טענת ברי.) והביא הבית מאיר את דברי הש"ך (סימן סה

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

(שם) וכתב שכל הנדון באחרונים הוא באופן שיש ספק במציאות אם האישה מחלה או לא, אבל כאשר יש ספיקא דדינא אם המחילה נעשתה באופן המועיל – הדין תלוי במחלוקת בית שמאי ובית הלל ובדברי הפוסקים בשולחן ערוך אבן העזר (סימן קו).

כשיש ספק אם האישה חייבת חוב נגדי לבעל – האם היא נחשבת מוחזקת בכתובה או הבעל נחשב מוחזק בממונו?

לעיל הבאנו את ביאור הש"ך בדברי הרי"ף. הש"ך חילק שם בין ספק שהוא חיצוני לחוב שאינו מערער את תוקפו של השטר לספק בגוף החוב המערער את תוקפו של השטר וכתב שבספק מחילה נחלקו הראשונים.

בספק חיצוני – הסכמת הש"ך בתקפו כהן (שם), הנודע ביהודה (מהדורא קמא חושן משפט סימן ה) ונתיבות המשפט (כללי תפיסה אות יד) שבעל השטר נחשב מוחזק. והוא הדין בכתובה – באופן שהאישה מחזיקה ממון אחר של הבעל ויש ספק אם היא מחזיקה אותו כדין, האישה נחשבת מוחזקת בכתובתה, והבעל חייב לשלם ואינו יכול לתפוס את דמי הכתובה בעבור הממון שהאישה מחזיקה.

קונטרס הספקות (שם) חולק על הש"ך וסיעתו וסובר דאם תמצי לומר שבעל החייב בכתובה נחשב 'תפוס' בדמי הכתובה – מהניא ליה התפיסה גם כנגד חוב ממון אחר, והשטר לא מעלה ולא מוריד, דקיימא לן ד'לאו כגבוי דמי'. הסכם עימו האמרי בינה (שם) וכתב שכן דעת התומים.

לסיכום פרק זה

1. כתובה היא ככל שטר, והרבה דינים בשטרות נלמדו מדינים שנאמרו בכתובה.
2. נחלקו הראשונים באבעיא דלא אפשרא בגמרא אם הכתובה נמחלה: יש אומרים שמעמידים את הכתובה על חזקתה והאישה גובה בה, ויש אומרים שהאיש המוחזק בממונו יכול לטעון 'קים לי' שהכתובה נמחלה ופטור.
3. לפי הגרסה שלפנינו ברי"ף האישה נחשבת מוחזקת בכתובתה. והקשו האחרונים: הא קיימא לן כבית הלל ד'שטר העומד ליגבות לאו כגבוי דמי', ואמרו כמה ביאורים.
4. הש"ך כתב שהרי"ף מיירי בספק במחילה וסבירא ליה שהוא ספק חיצוני לשטר, ובספק חיצוני לשטר בעל השטר נחשב מוחזק, והשטר כמאן דגבי דמי.
5. קונטרס הספקות כתב שהספק אינו בדיני שטרות, דפשיטא שבעל השטר נחשב מוחזק בממון המשועבד לחוב, והדיון הוא אם תפיסת הנתבע בשטר בממונו מהניא במקום שיש אבעיא דלא אפשרא אם החוב נמחל.
6. המהרי"ט כתב שהספק אינו בדיני שטרות אלא בדיני טוען ונטען, דפשיטא שטענת ברי מהניא בהדי חזקת חיוב נגד טענת שמא, להכריע את הספק, והדיון הוא גם אם טענת ברי גרועה כמו במחלק נכסיו ונתן לאישה קרקע כלשהי, שיש ספק אם מחלה על הכתובה,

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מהניא להכריע את הספק בהדי חזקת חיוב. בעניין זה יש אריכות בדברי הפוסקים, והסכמתם שבמקום שיש ברי טוב, שמא גרוע וספק רגיל במציאות – לכולי עלמא מהניא טענת ברי להכריע את הספק, ובמקום שיש ספיקא דדינא נחלקו האחרונים אי מהניא טענת ברי להכריע את הספק.

7. האמרי בינה והאור שמח כתבו שהספק אינו בדיני שטרות אלא בדיני שעבודים, אם פקע שעבוד הכתובה על הנכסים שהיו שייכים לבעל בזמן שחילק את נכסיו ונתן קרקע כלשהי לאישה.

8. רבי עקיבא איגר כתב שהספק אינו בדיני שטרות אלא בהגדרת מעשה המחילה: אם הוא כמעשה מתנה, שבמקום שיש ספק מוטל על הטוען ששטרו נמחל להוכיח את טענתו, או שהוא כמעשה פירעון, שבמקום שיש ספק פטור.

9. דברי האחרונים הללו נועדו ליישב את דברי הרי"ף לפנינו אליבא דבית הלל דסבירא להו 'שטר העומד ליגבות לאו כגבוי'. אולם מדברי כמה ראשונים משמע שכתובה העומדת להיגבות – כגבויה.

10. המרדכי בכמה מקומות כתב שבמקום ספק האישה נחשבת מוחזקת בכתובתה. ונחלקו הפוסקים בדעתו: מהרי"ק כתב שעיקר טעמו משום שפסק כבית שמאי ד'שטר העומד ליגבות כגבוי דמי', וכתובה – לאו דווקא, אלא הוא הדין שאר שטרות. והשלטי גבורים כתב שעיקר טעמו משום שכתובה שהיא כמעשה בית דין, כמאן דגביא דמיא. ובברכי יוסף כתב שכתובה נחשבת גבויה מטעם נוסף, משום 'חינא'.

11. נדון דומה באחרונים יש בביאור דברי רבנו ישעיה שהביא הטור (חושן משפט סימן יב) לגבי מחילה של חוב בשטר בלי קנין, ובביאור דברי הרא"ש בכתובות לגבי אישה קטלנית שנישאה לבעל שלישי, לעניין כתובתה.

12. גם לסוברים ששטר העומד להיגבות לאו כגבוי לעניינים מסוימים בעל השטר נחשב מוחזק ולא מוציא – כן כתב הרשב"א בתשובה, וביארו האחרונים ששטר מעליא שאין בו ריעותא מהני בהדי 'מגו' להוציא ממון, אבל שטר שיש בו ריעותא לא מהני 'מגו' לסלק את הריעותא ולהכשירו. וכן כתב הנחל יצחק בביאור תירוצי התוספות בסוטה שחילקו בין מחלוקת בית שמאי ובית הלל בכתובה של ספק סוטה, שיש ספק אם חיובה פקע, לשטר חוב תקף, שיש ספק אם שעבודו חל על שבח שהשביחו היורשים לאחר מות המלווה, שלעניין שבח זה נחשב בעל השטר מוחזק. אולם כתב בנחל יצחק שלפי תירוצי אחר בתוספות ליתא לדין זה, ונחלקו האחרונים אם ההלכה כתירוץ זה או כתירוץ זה, והנחל יצחק והברכי יוסף הכריעו כמו התירוצי האחר, שבעל השטר אינו נחשב מוחזק.

13. הפוסקים שדבריהם הובאו עד כה עוסקים במוחזקות של בעל השטר בממון של הנתבע בשטר או במוחזקות של בעל השטר בחוב. יש סוג נוסף של מוחזקות כנגד טענות שמערערות את החוב: בתשובת הרשב"א כתב שבמקרה שיש ספק אם האישה מחלה על מזונותיה הבעל צריך להוכיח את הטענה שהחוב נמחל, דשאני מחילה ומתנה מפירעון;

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הרמ"א בחושן משפט כתב שמלווה שיש לו שני שטרות ואחד נמחל – על הלווה להוכיח שהגדול נמחל; וכן כתב הרדב"ז בתשובה לגבי לשון מחילה שצריך להיות מבורר כדי לערער את החיוב בשטר; וכן כתבו הבית שמואל ורבי עקיבא איגר. אולם הש"ך חלק ופסק שכשיש ספק במחילה בעל השטר אינו נחשב מוחזק כנגד הנתבע בשטר. וכתב הבית מאיר שדברי הפוסקים הללו נאמרו רק בספק בעובדה – אם הייתה מחילה או לא, דבספיקא דדינא הדין תלוי במחלוקת בית שמאי ובית הלל ובדברי הפוסקים דלעיל.

14. הפוסקים שדבריהם הובאו עד כה עוסקים בטענות של הנתבע בשטר שמערערות את עצם החוב שבשטר. אבל טענות הנוגעות לממון אחר המוחזק ביד התובע בשטר, לדעת רוב הפוסקים, אינן מערערות את המוחזקות של בעל השטר בחוב.

ספק במרידה – אי שאני משאר ספקות

מסקנת הפרק הקודם היא שגם כאשר הספק הוא חיצוני לחוב יש פלוגתא דרבוותא אם מוציאים ממון מהנתבע בשטר. והני מילי כשיש ספק אם החוב עצמו נפרע או נמחל, אבל כאשר הספק הוא אם האישה המחזיקה בכתובה מרדה בבעלה והפסידה את כתובתה ומזונותיה מצאנו בחזון איש (אבן העזר סימן סט אות כה) שהבדיל בין ספק זה לשאר ספקות בשטרות.

תחילת דיונו הוא בדברי הבית שמואל (סימן קנד ס"ק ג וס"ק ה) דמיירי באישה שעזבה את בית בעלה מחמת שנהג בה שלא כדין באופן שיש פוסקים שסוברים שכופים עליו לגרשה, דאין היא 'מורדת', דיכולה לטעון "קים לי כפוסקים שסוברים שכופים על הבעל לגרש, ובדין עזבתי". והקשה הבית מאיר (סימן קנד סעיפים א וג וסימן עז סעיף א): הא הבעל מוחזק בממונו. ותירץ החזון איש שהבית שמואל מיירי בדין מורדת בלבד, שחכמים קנסוה שתפסיד את זכויותיה, ואין ראוי לקנוס אישה שטוענת שנהגה כדין, דאין כאן מרידה כלל. ומשמע מדבריו דלאו דווקא בכתובה אלא הוא הדין במזונות אישה – יכולה האישה לטעון שאין נוהגים בה דיני מורדת כלל מהאי טעמא.

והבית מאיר הבין שהבית שמואל מיירי בכל תביעת כתובה, שבספק – האישה מוחזקת ויכולה לטעון 'קים לי'. וכך הבינו בפסק דין של בית הדין הגדול בהרכב הדיינים הגאונים: הרב י' בן מנחם, הרב י' הדס והרב ב' זולטי (פורסם בפסקי דין רבניים חלק ג עמ' 163–164) שהשוו את דברי הבית שמואל למה שכתב בנתיבות משפט על רבנו ירוחם (נתיב כג): "ואיפשר עוד דאפילו לא תפסה, מכל מקום כיוון שהכתובה שחייב לה הוא ודאי והפסד הכתובה הוא ספק – אין ספק מוציא מידי ודאי".

סיכומו של פרק זה

1. בספק מורדת יש מחלוקת אם דין הספק הוא ככל ספקות בשטר או דעדיף מיניהו, שהפסד כתובה מדין מורדת הוא מדין קנס, ובמקום שיש ספק לא קונסים את האישה כלל.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

2. ולפי מי שסובר שספק במורדת הוא כשאר ספקות בשטר, מחלוקת הבית שמואל והבית מאיר (בריש סימן קנד) לגבי מורדת במקום שיש מחלוקת אם האיש חייב בגט אינה דווקא במורדת בכתובה אלא בכל ספיקא דדינא בשטרות.

ספק בשטר וטענת ברי של האשה

דברי בעל נתיבות משפט הנ"ל מבוארים היטב במהרי"ט בשני מקומות: בחידושו לכתובות (ט ע"א) – שם דן בהרחבה בדברי רבינו יונה שהובאו ברא"ש (כתובות פרק א סימן יח) בבעל הטוען "פתח פתוח מצאתי", כשהאשה טענה בברי "משארסתני נאנסתי", דהיא נאמנת; ובתשובתו הנ"ל – שם דן בביאור מחלוקת הראשונים בבבא בתרא (שם) בבריא המחלק נכסיו בפני אשתו, וכתב המהרי"ט (שם) שאף למאי דקיימא לן 'שטר שעומד לגבות לאו כגבוי דמי' באופן שהאשה טוענת ברי והבעל טוען שמא, ואין ריעותא בברי דידה, מהניא טענת ברי בהדי כתובתה להוציא ממון מהבעל, כשם שבאשה שיש לה 'מגו' או חזקה המסייעים לה, קיימא לן כרבן גמליאל (כתובות יב ע"ב) שהיא נאמנת וגובה את כתובתה.

ומה היא ריעותא בטענת ברי? מבואר במהרי"ט דהיינו דומיא דמחלוקת בית שמאי ובית הלל עד שלא שתו' שהתורה עשתה את דינה של האשה לספק, ודומיא דמאי דמבעיא לן בגמרא בבריא שחילק נכסיו והאשה שמעה ושתקה, ששתיקתה מערערת את טענת ה'ברי' שלה. אבל טענת ברי גמורה מהניא להוציא ממון, שהחוב שבשטר בחזקתו ואין ספק מוציא מידי ודאי.

בדרך זו הלך גם התומים (סימן עה ס"ק כב) שהקשה על מאי דקיימא לן כבית הלל ב'מתו עד שלא שתו': הא איכא חזקת חוב של הבעל וטענת ברי של האשה שלא סתתה, ודמי ל'איני יודע אם פרעתיך', דאין ספק מוציא מידי ודאי והלווה חייב? ותירץ שלושה תירוצים: טענת שמא של הבעל היא טענה טובה; טענת ברי של האשה נגד ספק שהתורה קבעתה היא טענה גרועה (כן כתבו תוספות בסוטה); דליכא חזקת חוב, שהספק נולד בחיי הבעל לפני שהבעל חויב בכתובה. וכתב האמרי בינה שם שהתירוץ השלישי מפורש בנימוקי יוסף (בבא בתרא ס ע"א מדפי הרי"ף).

ומבואר במהרי"ט שגם במקום שיש ספיקא דדינא מהניא טענת ברי בהדי חזקת חוב להוציא ממון מן המוחזק. ובאמרי בינה שם חלק עליו ותמה כיצד תברר טענת ברי של האשה דבר שחז"ל קבעו שהוא ספק. ויש בזה אריכות דברים באחרונים – עיין: משנה למלך (הלכות שכירות פרק ז הלכה ב והלכות טען ונטען פרק טו הלכה יא) לגבי טענת ברי במקום ספק 'תפוס לשון ראשון' או 'תפוס לשון אחרון'; אור שמח (הלכות מעשר פרק ב הלכה ב); קונטרס הספקות (כללים א–ב) שדחה את דברי המשנה למלך בטענה "דמה בכך שהספק יש לו ענין במציאות, מכל מקום עיקרו בדינא תליא" וגידולי שמואל (בבא בתרא עב ע"א) על פי יד רמ"ה לגבי טענת ברי במקום ספק אם מוכר שני אילנות קנה קרקע.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ובפסק דין של בית הדין הגדול בהרכב הדיינים הגאונים: הרב י' א' הלוי הרצוג; הרב ב' צ' מ' ח' עוזיאל והרב י' עדס (פורסם באוסף פסקי דין של בתי הדין הרבניים חלק ב' עמ' 35) הביאו את דברי המהרי"ט ונקטו בפשטות כוונתה שגם בספיקא דדינא מחמת פלוגתא דרבוותא, כמו בנדון דידהו באישה שטוענת שאין לבעלה כוח גברא ותובעת כתובה דנחלקו הפוסקים אם היא נאמנת, מהניא טענת ברי בהדי חזקת חיוב לפי המהרי"ט. ויש לעיין גם בדברי הבית מאיר (סימן סו).

ולעיל הובאו דברי האחרונים שדנו בטענת ברי במקום ספק בהדי חזקת חיוב בשטר, ודבריהם שלובים עם דברי האחרונים הללו שמהם עולה שטענת ברי מהניא לברר ספק במציאות בהדי חזקת חיוב בשטר. ולגבי ספיקא דדינא אם יש ספק במציאות – נחלקו האחרונים בדבר.

מסקנה והכרעת הדין

בפסק דין זה בית הדין דן במיני ספקות בחיובי איש לאשתו מתנאי בית דין, בכתובה ותוספת כתובה. מסקנת הדברים היא שברוב המקרים שבהם מתעורר ספק בחיוב כתובה האיש פטור מכתובה. גם בספק אם האישה מרדה באיש, למעשה אין להוציא ממון מהאיש.

אולם מצאנו בפסקי הדין שעשו פשרה קרובה לדין בחיוב כתובה בתרי גווני: פשרה במקום שיש חיוב שבועה ופשרה באופן שאי אפשר להשלים את הברור ויש לבית הדין ספק בלא טענותיהם אם האישה זכאית לכתובה, דשפיר דמי לפשר כדאיתא בתשובת הרא"ש הנ"ל ובשולחן ערוך (חושן משפט סימן יב סעיף ה) ובנושאי כלים שם, שהוא מעין דין שודא שאינו קשור לדין פשרה דעלמא. ויש בזה אריכות דברים במאמר שפרסם אחד מחברי המותב תחת הכותרת 'תוקפה ההלכתי של התחייבות בסכום גבוה בכתובה'. מובאות נוספות יש בפסק דין שניתן בבית הדין בבאר שבע בתיק 1224675/4 (עמ' 11), נימוקי הגרא"א אדרי שליט"א).

בנדון דידן בית הדין האזורי עשה פשרה מכוח הספק, אך כבר הבהרנו שספק לחוד אינו מספיק כדי לפשר ולהוציא ממון מהאיש המוחזק בממונו אלא אם כן איכא הכא לתא דשבועה או דררא דממונא ואי אפשר להשלים את הברור, ולא התברר מתוך פסק הדין אם לדעת חברי בית הדין האזורי איכא נמי טעמא לפשר מחמת אחד משני הטעמים הללו.

החלטה

לאור כל האמור מוחלט:

א. הנחת כבוד בית הדין האזורי שיש לפשר בכל ספק בכתובה אינה מקובלת על בית דיננו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

- ב. אולם לנוכח הצדדים הנוספים שהעלינו לפשר על הכתובה, שלא התבררו בפסק דינו של בית הדין האזורי, מוחלט להחזיר את התיק לבית הדין האזורי שיעיין שנית בפסק דינו ויכריע אם יש יסוד בדין לפשר מהטעמים הנוספים שנזכרו בסיפא של פסק דין זה.
- ג. התיק יישאר פתוח עד קבלת החלטת כבוד בית הדין האזורי.
- ד. פסק דין זה מותר לפרסום לאחר השמטת שמות ומספרי זהות של הצדדים.

ניתן ביום כ"ד באלול התשפ"ג (10.9.2023).

הרב עידו שחר

הרב מיכאל עמוס

הרב יצחק יוסף – נשיא

עותק זה עשוי להכיל שינויי ותיקוני עריכה